

Ножин-Юьртан муниципалъни к1оштан Ножин-Юьртарчу А.А.Ахмедовн ц1арх №8 йолчу
гимназин КЮД (коьртачу йукъара дешаран), КДП (коьртачу дешаран программин) №4
йолу йуххедиллар

Хъаьжна, т1еэцна

Нохчийн меттан, литературин

методически цхъаьнакхетараллин

кхеташонехь

 Э.К.Хайпаева

15.08.2022 шо

Барт бина

дешаран декъехула

директоран г1оьнча

 Э.И.Джабраилова

15.08.2022 шо

Нохчийн меттан белхан программа

Тег1а: коьрта йукъара дешар

(5-9 классаш)

Х1оттийнарг: Шапианова Ф.Р.

2022-2023 дешаран шо

Корьтачу йукъарчу дешаран тегланехь нохчийн меттан Герггара белхан программа кечийна корьтачу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартан (Россин серлонан министерствон 2021 шеран хIутосург беттан 31-чу дийнан № 287 йолу ома, Россин Федерацин юстицин министерствос дайаздина 2021 шеран хьабтан беттан 5-чу дийнахь, дайаздина Ломар – 64101) (кхин да – КЙД ФПДС), кхеташ-кхиоран Герггарчу хьесапехь программин, РФ-н серлонан министерствон Коллегис 2019 шеран эсаран беттан 1-чу дийнахь теглангIийнчу Россин къаьмнийн ненан меттанаш хьехаран Концепцин, Нохчийн меттан институтан Илманан кхеташоно теглангIийнчу нохчийн мотт а, нохчийн литература а хьехаран Концепцин (2022 шеран хIутосург беттан 12-чу дийнан № 3 йолу Протокол) буха тIехь, корьтачу йукъарчу дешаран Корьта дешаран программа карайерзоран жамIийн классашка дIасабекъна толлу лехамаш тидаме а оьцуш.

ДОВЗИЙТАРАН КЕХАТ

Герггара программа хЮттийна нохчийн меттан хьехархочунна ишколан дешаран хИнцалерчу тенденцешна а, Iаморан жигарчу методикашна а тIехъажийна йолу дешаран предметан белхан программа хЮттош, методически гЮ-накъосталла даран Iалашонца.

Герггарчу белхан программо хьехархочун таро хуьлуйтур йу:

1) нохчийн мотт хьехаран процессехь коьртачу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартехь билгалдаьхначу Iаморан личностни, метапредметни, предметни жамIашка кхачош долу хИнцалера некъаш кхочушдан;

2) Коьртачу йукъарчу дешаран Герггарчу коьртачу дешаран программица; кхетош-кхиоран Герггарчу программица (йукъарчу дешарехула йолчу федеральни дешаран-методикин цхьаьнакхетараллин сацамца магийна, 2020 шеран асаран беттан 2-чу дийнан № 2/20 йолу протокол); РФ-н серлонан министерствон Коллегис 2019 шеран эсаран беттан 1-чу дийнахь тIечIагIийнчу Россин къаьмнийн ненан меттанаш хьехаран Концепцица; Нохчийн меттан институтан Iилманан кхеташоно тIечIагIийнчу нохчийн мотт а, нохчийн литература а хьехаран Концепцица (2022 шеран хIутосург беттан 12-чу дийнан № 3 йолу Протокол) догIуш Iаморан кхочушдан лору жамIаш а, Iаморан шерашца «Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предметан чулацам а къасто а, хЮттамца дIанисбан а;

3) билгал йолчу классан башхаллаш тидаме а оьцуш, билгалдина дакъа/тема Iаморна дешаран хенан магийнчу герггарчу дIасайекъарх, ткъа иштта дакъойн/темийн Iаморан коьчал карайерзорхьама йалийнчу дешаран гIуллакхдаран коьртачу кепех пайда а оьцуш, рузмалан-тематикин планировани кечйан.

Личностни а, метапредметни а жамIаш далийна, коьртачу йукъардешаран ишколехь нохчийн мотт хьехаран башхаллаш тидаме а оьцуш.

«НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЙУКЪАРА ХАРАКТЕРИСТИКА

Нохчийн мотт – нохчийн халкъан ненан мотт, Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт.

Нохчийн мотт хааро а, цуьнан тайп-тайпана кепаш, функционални тайпанаш карадерзоро а, цуьнан стилистически башхаллех, суртхЮтторан таронех кхетаро а, нохчийн маттах тайп-тайпанчу тIекаренан хьелашкахь нийса а, эвсараллица а пайдаэца хааро а билгалдоккху адаман кхиаме хилар.

Нохчийн матто, шен тIекаренан а, оила йовзийтаран а коьрта функцеш кхочушйеш, адаманашна йукъахь уьйр латтайо, адаман кхетам а, дог-оила а кхолларехь дакъалоцу; нохчийн мотт нохчийн халкъан хаамаш, оьздангаллин ламасташ, истори ларйаран а, йовзийтаран а коьрта гIирс бу.

Ишколехь нохчийн мотт Iамор тIехъажийна ду дешархочун оьздангаллин а, коммуникативни а культура кхачаме йалорна а, цуьнан интеллектан а, кхоллараллин а говзалла, оилайар, иэс, суртхЮттор, ша кхочушден дешаран гIуллакх кхиорна а.

Нохчийн мотт Iаморан чулацам иштта тIехъажийна бу функционални говзалла, адаман йешаран, текстех кхетаран, тайп-тайпанчу барамийн текстийн хаамах пайдаэцаран, цуьнан мах хадоран, цунах оилайаран, шен Iалашонашка кхачаран, шен хаарш а, таронаш а шорйаран, йукъараллин

дахарехъ дакъалацаран интегративни хаар санна, кхиорна. Къамелан а, текстан а гӀуллакх нохчийн меттан ишколан курсан къепе кхолларехъ коьртаниг ду.

Цаьрца догӀуш долу хаарш а, карадерзарш а далийна Iаморан метапредметни, предметни жамIийн ларамехъ, Iаморан чулацамехъ (дакъош: «Мотт а, къамел а», «Текст», «Меттан функционални тайпанаш»).

«НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ IАМОРАН IАЛАШОНАШ

Коьртачу йукъарчу дешаран программашца нохчийн мотт Iаморан Iалашонаш йу:

патриотизмах кхетар а, иза гучуйаккхар а, нохчийн мотт Нохчийн Республикин шолгIа пачхьалкхан мотт санна, нохчийн халкъан къоман мотт санна ларар; маттаца нохчийн халкъан син хьал лардаран, довзийтаран кепе а, тIекаренан гIирсе а санна кхетаме йукъаметтиг хилар; нохчийн культуре ларам гучубаккхар;

нохчийн мотт адаман кхиаран гIирс, йукъараллин уьйр кхолларан гIирс санна караберзор;

нохчийн маттах, цуьнан дIахIоттамах, функцех, нохчийн меттан стилистически гIирсех хаарш карадерзор; литературин меттан норманаш а, къамелан оздангалла а практикехъ карайерзор; жигара пайдаоьцучу а, нуьцкъаллин а дешнийн хьал тодар а, шен къамелехъ тайп-тайпанчу

грамматически гIирсех пайдаэцар а; орфографически а, пунктуационни а говзалла кхачаме йалор, шен къамел кхачаме далоран лаам кхиор;

къамелан гӀуллакх, адаманашна йукъарчу куьцан а, куьцан доцучу а тIекаренан хьелашкахъ гонахарчу нахаца эвсара йукъаметтигаш латтош долу коммуникативни карадерзарш кхачаме далор; нохчийн мотт тайп-тайпана хаамаш бовзаран гIирс санна караберзор;

ойланан гӀуллакх кхачаме далор, нохчийн мотт Iаморехъ дустаран, анализан, синтезан, жамIдаран, тайпанашка дIасадекъаран, билгала йолу бакьонаш дIахIитторан, универсальни интеллектан карадерзарш кхиор;

функционални говзалла кхиор: хаамийн лехам кхочушбаран, оьшу хаам схьакъасторан а, хийцаран а, тайп-тайпанчу барамехъ йолчу текстийн

чулацам тидаран, царах кхетаран, пайдаэцаран хаарш; текстан

хааман-маьIнин йухакечдаран стратеги а, говзалла а, некъаш а карадерзор; текстах, цуьнан гӀуллакхах, йукъарчу маьIнех, маьIнин дIахIоттамах, авторан коммуникативни Iалашонах, меттан гIирсийн гӀуллакхах кхетаран кепаш карайерзор.

**ДЕШАРАН ПЛАНЕХЪ «НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)»
ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН МЕТТИГ**

Коьртачу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартаца догӀуш, «Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предмет йукъайобду «Ненан мотт а, литература а» предметни областана, Iамо декхарийлахь долу предмет а йу.

Герггарчу белхан программехь балийна «Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предметан чулацам богӀуш бу КӀД ФПДС а, коьртачу йукъарчу дешаран Герггарчу коьртачу дешаран программица а.

Дешаран хьесапца нохчийн мотт Iаморна билгалдаькхина 476 сахьт:
5 классехь – 102 сахьт (кӀиранахь – 3 сахьт), 6 классехь – 102 сахьт
(кӀиранахь – 3 сахьт), 7 классехь – 102 сахьт (кӀиранахь – 3 сахьт), 8 классехь – 102 сахьт
(кӀиранахь – 3 сахьт), 9 классехь – 68 сахьт (кӀиранахь – 2 сахьт).

«НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЧУЛАЦАМ

5 КЛАСС

Маттах лаьцна йукъара хаамаш

Нохчийн меттан хьал а, исбаьхьалла а.
Лингвистика маттах лаьцна Илма санна.
Лингвистикин коьрта дакъош.

Мотт а, къамел а

Мотт а, къамел а. Барта а, йозанан а къамел, монолог а, диалог а, полилог.

Къамелан гIуллакхан тайпанаш (къамел дар, ладогIар, йешар, йаздар), церам башхаллаш.

Дахарехь биначу тидамийн буха тIехь а, Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, Илманан-кхетаме литература йешаран буха тIехь а барта монологан аларш кхоллар.

Йешна йа ладогIна текст, цу йукъахь дуьйцуш волчун йуьхь хуьйцуш а, барта схьаййцар.

Лингвистически теманашна а (Iамийнчун барамехь), дахарехь биначу тидамийн буха тIехь йолчу теманашна а диалогехь дакъалацар.

Маршалла хаттаран, Iодикайаран, дехаран, баркаллин къамелан кепаш.

Дахарехь а, книгаш йешарехь а зеделлачунна, чулацаман суьртана тIе а тевжаш, тайп-тайпана сочиненеш йазйар (цу йукъахь сочиненеш-миниатюралар а).

ЛадогIаран тайпанаш: харжаман, довзийтаран, дуьхенгара.

Йешаран тайпанаш: Iаморан, довзийтаран, хьажаран, лехаман.

Текст

Текст а, цуьнан коьрта билгалонаш а. Текстан тема а, коьрта ойла а. Текстан микротема. Коьрта маьIна чулоцу дешнаш.

Къамелан функционални-маьIнин тайпанаш: суртхIоттор, дийцар, ойлайар; церам башхаллаш.

Текстан композиционни дIахIоттам. Абзац текст композиционни-маьIнин дакъошка йекъаран гIирс санна.

Текстан дакъош а, предложенеш а вовшахтосу гIирсаш: дешан кепаш, цхьанаораман (гергара) дешнаш, синонимаш, антонимаш, йаххьийн цIерметдешнаш, дешан йухаалар.

Дийцар къамелан тайпа санна. Дийцар.

Текстан маьIнин анализ: цуьнан композиционни башхаллийн, микротемийн, абзацийн, текстехь предложенеш вовшахтосучу гIирсийн а, кепийн а; меттан суртхIотторан гIирсех пайдаэцар (Iамийнчун барамехь).

Йешначу йа ладогIначу текстан чулацам ма-барра а, хоржуш а, бацбина а схьабийцар. Дийцархочун йуьхь а хуьйцуш, текстан чулацам схьабийцар.

Текстан хаамаш хийцар: текстан цхьалхе а, чолхе а план.

Меттан функционални тайпанаш

Меттан функционални тайпанех лаьцна йукъара кхетам (буьйцучу

маттах, функционални стилех, исбаъхъаллин литературин маттах).

МЕТТАН СИСТЕМА

Фонетика. Графика. Орфоэпи

Фонетика а, графика а лингвистикин дакъа санна.

Аз меттан дакъа санна. Озан маъІна къасторан гІуллакх. Нохчийн меттан мукъачу аьзнийн къепе.

Нохчийн меттан мукъазчу аьзнийн къепе.

Элпийн а, аьзнийн а дазар. Нохчийн алфавитан хІоттам.

Мукъа аьзнаш: деха а, доца а.

Мукъаза аьзнаш: къора а, зевне а.

Сонорни мукъаза аьзнаш.

Къамел дарехъ аьзнийн хийцадалар. Фонетически транскрипцин элементаш.

Нохчийн маттахъ дешдакъа. Дешдакъа дешан дакъа санна.

Тохар.

Дош фонетически къастор.

Орфоэпи лингвистикин дакъа санна.

Интонаци (йиш), цуьнан функцеш. Интонацин коьрта элементаш.

Орфографи

Орфографи лингвистикин дакъа санна.

Й элпан нийсайаздар.

Къасторан **ь, ъ** хъаьркийн нийсайаздар.

Лексикологи

Лексикологи лингвистикин дакъа санна.

Дош – меттан коьрта дакъа. Цхъа маъІна долу а, дукха маъІнаш долу а дешнаш; дешан нийса а, тІедеана а маъІна.

Синонимаш. Антонимаш. Омонимаш.

Лексически дошамийн тайпанаш а (маъІнин дошам, синонимийн, антонимийн, омонимийн дошамаш), ненан меттан дешнийн хьал карадерзорехъ цара ден гІуллакх а.

Цена нохчийн а, тІеэцна а дешнаш.

Фразеологи

Фразеологизмаш, церан маъІна, царах пайдаэцар.

Фразеологически эквиваленташ оьрсийн маттахъ.

Фразеологически дошамаш.

Дешан хІоттам а, дошкхолладалар а

Морфема меттан уггар жима маъІне дакъа санна.

Морфемийн тайпанаш.

Дешан лард а, чаккхе а. Орам, дешхьалхе, суффикс.

Цхъанаораман (гергара) дешнаш.

Дошкхолладалар а, дошхийцадалар а.

Нохчийн маттахъ дешнаш кхолладаларан коьрта кепаш. Дешнаш кхолладаларехъ а, хийцадаларехъ а морфемашкахъ мукъачу а, мукъазчу а аьзнийн хийцадалар.

Дешнаш кхолладаларан морфемни кеп (дешхьалхенан гІоьнца, суффиксан гІоьнца, дешхьалхенан а, суффиксан а гІоьнца). Лардаш вовшахк-

хетарца дешнаш кхолладалар. Чолхе дешнаш. Чолхе-дацдина дешнаш.
Дешан морфемни анализ.

Морфологи. Къамелан оздангалла. Орфографи

Морфологи лингвистикин дакъа санна.

Коърта къамелан дакъош. Къамелан дакъоин семантически, морфологически, синтаксически башхаллаш.

Коърта къамелан дакъош, церан грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически гІуллакх.

Цердош

Цердош къамелан дакъа санна. Цердешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехъ цердешан гІуллакх.

Долахъ а, йукъара а цердешнаш. Цердешнийн грамматически классаш. Цердешнийн терахъ. Цхьаллин йа дукхаллин терахъан кеп бен йоцу цердешнаш.

Цердешнийн легарш. Диъ легар. Дожарийн маъІна.

Цердешнийн дожарийн чаккхенаш нийсайазйар.

Цердешнаш кхолладаларан некъаш.

Цердешнаш морфологически къастор.

Долахъ цердешнийн нийсайаздар.

Цердешнашца *ца* нийсайаздар.

Оърсийн маттара тІеэцначу цхьадолчу цердешнийн нийсайаздар.

Синтаксис. Къамелан оздангалла. Пунктуац

Синтаксис лингвистикин дакъа санна.

Дешнийн цхьаьнакхетар а, предложени а нохчийн меттан синтаксисан дакъош санна. Коъртачу дешан морфологически билгалонашка хьаьжжина, дешнийн цхьаьнакхетаран коърта тайпанаш (церан а, хандешан а).

Предложени а, цуьнан билгалонаш а. Предложенийн тайпанаш, аларан Іалашоне а, эмоцин билгалоне а хьаьжжина.

Дийцаран, хаттаран, тІедожоран; айдаран а, айдаран йоцчу а предложенийн маъІнин а, интонацин а башхаллаш.

Предложенин коърта меженаш (грамматически лард).

Подлежащи а, сказуеми а предложенин коърта меженаш санна.

Сказуемин подлежащица барт хилар.

Грамматически лардийн масалле хьаьжжина, предложенийн тайпанаш: цхьалхе, чолхе.

Йаьржина а, йаржаза а предложенеш. Предложенин коъртаза меженаш: къастам, кхачам, латтам. Къастам а, и гайтаран тайпаналлин гІирсаш а. Кхачам а (нийса а, лач а), и гайтаран тайпаналлин гІирсаш а. Латтам а, и гайтаран тайпаналлин гІирсаш; маъІне хьаьжжина, латтамийн тайпанаш (хенан, меттиган, даран суьртан, Іалашонан, бахъанин, бараман).

Предложенин цхьанатайпана меженаш, къамелехъ цара деш долу гІуллакх. Цхьанатайпанчу меженашца йолчу предложенийн интонацин башхаллаш.

Цхьанатайпанчу меженашца йукъара дешнаш долу предложенеш.

ТІедерзарца йолу предложени, интонацин башхаллаш.

Тедерзар а, и гайтаран гIирсаш а.
Цхьалхечу предложенин синтаксически анализ.
Ма-дарра къамелаца йолу предложенеш.
Ма-дарра къамелаца йолу предложенеш пунктуационни кечйар. Диалог.
Йозанехь диалог пунктуационни кечйар. Пунктуационни лингвистикин дакъа санна.

6 КЛАСС

Маттах лаьцна йукъара хаамаш

Нохчийн мотт – Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а, нохчийн историн, культурин синъобздангалле кхачоран гIирс а.
Литературин маттах лаьцна кхетам.

Мотт а, къамел а

Монолог-суртхIоттор, монолог-дийцар, монолог-ойлайар;
лингвистически темина хаам.
Диалоган тайпанаш: гIуллакх дан дагадаийтар, вовшех дагабовлар.

Текст

Текстан маIнин анализ: цуьнан композиционни башхаллийн, микротемийн а, абзацийн а, текстехь предложенеш вовшак-тосучу кепийн а, гIирсийн а; меттан суртхIотторан гIирсех пайдаэцар (Iамийнчун барамехь).
Текстан хаамаш хийцар. Текстан план (цхьалхе, чолхе; цIеран, хаттаран); текстан коьрта а, коьртаза а хаам; текст схьаййцар.

СуртхIоттор къамелан тайпа санна.
Адаман куьцан суртхIоттор.
ХIусаман суртхIоттор.
Iаламан суртхIоттор.
Меттиган суртхIоттор.
Дарийн суртхIоттор.

Меттан функционални тайпанаш

ГIуллакхан стиль. ДIахьедар. Расписка. Iилманан стиль. Дошаман статья. Iилманан хаам.

МЕТТАН СИСТЕМА

Морфологи. Къамелан оздангалла. Орфографи

Билгалдош

Билгалдош къамелан дакъа санна. Билгалдешан йукъара грамматически маIна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехь билгалдешан гIуллакх.
Билгалдашо цIердашца бартбар. Мухаллин а, йукъаметтигаллин а билгалдешнаш. Берта а, бертаза а билгалдешнаш. Лааме а, лаамаза а билгалдешнаш.
Мухаллин билгалдешнийн даржаш. Йуьхьанцара дарж. Дустаран дарж. ТIехдаларан дарж.

Билгалдешнаш терахъашца а, классашца а хийцадалар. Билгалдешнийн легар. Билгалдешнаш кхолладаларан некъаш.

Билгалдешнаш морфологически къастор.

Чолхечу билгалдешнийн нийсайаздар.

Теэцначу билгалдешнийн нийсайаздар.

Терахъдош

Терахъдош къамелан дакъа санна. Терахъдешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехъ терахъдешан гІуллакх.

МаъІне хъаьжжина, терахъдешнийн тайпанаш: масаллин, роГІаллин терахъдешнаш.

ХІоттаме хъаьжжина, терахъдешнийн тайпанаш: цхъалхе, чолхе, хІоттаман терахъдешнаш. Берта а, бертаза а терахъдешнаш. Масаллин а, роГІаллин а терахъдешнийн легадалар, алар, нийсайаздар. Терахъдешнийн кепаш нийса кхоллайалар.

Гулдаран терахъдешнех нийса пайдаэцар.

Терахъдешнаш морфологически къастор.

Терахъдешнийн нийсайаздаран норма: терахъдешнаш цхъаьна а, къаьстина а, дефисца а йаздар, терахъдешнийн дожарийн чаккхенаш нийсайазйар.

Церметдош

Церметдош къамелан дакъа санна. Церметдешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехъ церметдешан гІуллакх.

МаъІне а, грамматически билгалонашка а хъаьжжина, церметдешнийн тайпанаш. Церметдешнийн легар. Церметдешнаш, билгалдешнаш санна легалуш долу церметдешнаш. Йаххыйн церметдешнаш церниг а, лач а дожаршкахъ. Йаххыйн церметдешнийн (*вай, тхо*) тайп-тайпана маъІна. Церметдашо цердашца бартбар. Хаттаран а, йукъаметтигаллин а церметдешнийн башхалла.

Церметдешнийн нийсайаздар.

Предложенехъ церметдешан гІуллакх.

Церметдешнаш морфологически къастор.

Хандош

Хандош къамелан дакъа санна. Хандешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехъ хандешан гІуллакх.

Инфинитив а, цуьнан грамматически билгалонаш а. Инфинитиван суффиксаш: *-а, -о, -ан, -ен, -он*.

Хандешан хенаш. МаъІна а, пайдаэцар а. Карара хан, йахана хан, йоГу хан.

Карарчу хенан хандешнийн чаккхенаш нийсайазйар.

Йахана хан, цуьнан кепаш. Йаханчу хенан кепаш кхоллайалар. Йаханчу хенан хандешнийн чаккхенаш нийсайазйар.

ЙоГу хан, цуьнан кепаш. ЙоГучу хенан кепаш кхоллайалар.

Хандешан цхъаллин а, дукхазаллин а кепаш.

Хандешан терахъашца а, классашца а хийцадалар.

Хандешнаш морфологически къастор (Гамийнчун барамехь).

7 КЛАСС

Маттах лаьцна йукъара кхетам

Нохчийн мотт кхуьуш болу хилам санна. Къоман меттан, культурин, историн уьйр.

Мотт а, къамел а

Монолог-суртхЮоттор, монолог-ойлайар, монолог-дийцар.
Диалоган тайпанаш: гЮуллакх дан дагадаийтар, вовшех дагабовлар, хаамах жоп дехар, хаам бар.

Текст

Текст къамелан произведени санна. Текстан коьрта билгалонаш (жамI дар).

Текстан дIахЮоттам. Абзац.

Текстан хаамаш хийцар: текстан план (цхьалхе, чолхе; цIеран, хаттаран, тезисан); текстан коьрта а, коьртаза а хаам.

Текстехь предложенеш вовшахтосу гIирсаш а, кепаш а (жамI дар).

Текстехь меттан суртхЮотторан гIирсаш.

Ойлайар къамелан функционални-мабIнин тайпа санна.

Текстан-ойлайаран дIахЮоттаман башхаллаш.

Текстан мабIнин анализ: цуьнан композиционни башхаллийн, микротемийн а, абзацийн а, текстехь предложенеш вовшахтосучу кепийн а, гIирсийн а; меттан суртхЮотторан гIирсех пайдаэцар (Гамийнчун барамехь).

Меттан функционални тайпанаш

Меттан функционални тайпанех лаьцна кхетам: буйцу мотт, функционални стилаш (Илманан, публицистикин, гЮуллакхан), исбаьхьаллин литературин мотт.

Публицистикин стиль. Пайдаэцаран гуо, функцеш, меттан башхаллаш.

Публицистикин стилан жанраш (репортаж, йоза, интервью).

Публицистикин стилехь йолчу тексташкахь меттан суртхЮотторан гIирсех пайдаэцар.

ГЮуллакхан стиль. Пайдаэцаран гуо, функцеш, меттан башхаллаш.

МЕТТАН СИСТЕМА

Морфологи. Къамелан оздангалла

Морфологи меттан Илманан дакъа санна (жамI дар).

Хандош

Хандешан 1-ра а, 2-гIа а спряженеш. Дешан орамехь мукъа аьзнаш хийцадалар.

Кхечуьнга довлу а, ца довлу а хандешнаш.

Хандешан билгала, бехкаман, лааран, тIедожоран саттамаш. Хандешан хаттаран а, латтаман а кепаш.

Хандешнашца дацаран дакъалгаш (*ца, ма*) нийсайаздар.
Хандош морфологически къастор.

Причасти

Причасти хандешан кеп санна. Причастехъ хандешан а, билгалдешан а билгалонаш. Предложенехъ причастин синтаксически г'уллакх.

Причастин хенаш. Лааме а, лаамаза а причастеш. Причастин легар.

Причастин карчам.

Причасти морфологически къастор.

Причастийн дожарийн чаккхенаш нийсайазйар.

Причастешца суффиксаш нийсайазйар. Причастеш кхоллайалар.

Цхъайолу причастеш ц'ердешнашка а, билгалдешнашка а йерзар.

Причастешца **ца** цхъаьна а, къаьстина а йаздар.

Причастин карчамца йолчу предложенешкахъ сацаран хъаьркаш.

Деепричасти

Деепричасти хандешан кеп санна. Деепричастехъ хандешан а, куцдешан а билгалонаш. Предложенехъ деепричастин синтаксически г'уллакх.

Деепричастин хенаш.

Деепричастин карчам. Деепричастица а, деепричастин карчамца а йолчу предложенешкахъ сацаран хъаьркаш.

Деепричастешца дацаран дакъалг **ца** нийсайаздар.

Масдар

Масдаран коьрта грамматически билгалонаш а, предложенехъ цуьнан синтаксически г'уллакх а.

Масдаран грамматически категореш: терахъ, классан гайтам.

Масдаран легар.

Масдаран карчам. Масдаран карчамехъ сацаран хъаьркаш.

Масдарца **ца** нийсайаздар.

Куцдош

Куцдашах кхетам. Куцдешнийн йукъара грамматически маь'на.

Куцдешнийн тайпанаш. Куцдешнийн дустаран даржаш.

Куцдешнийн кхолладалар.

Куцдешан синтаксически г'уллакх.

Куцдош морфологически къастор.

Куцдешнийн нийсайаздар: цхъаьна, къаьстина, дефисца йаздар.

Г'уллакхан къамелан дакъош

Г'уллакхан къамелан дакъойх йукъара кхетам. Коьрта къамелан дакъош г'уллакхан къамелан дакъойх къастор.

Дешт'аьхъе

Дешт'аьхъе г'уллакхан къамелан дакъа санна.

Дешт'аьхъе, цуьнан маь'на, морфологически билгалонаш, синтаксически г'уллакх.

Дешт'аьхъенийн тайпанаш.

Кхечу къамелан дакъойх кхоллайелла дешт'аьхъенаш.

Церан нийсайазйар.

Хуттург

Хуттург гУуллакхан къамелан дакъа санна. Хуттург предложенин цхъанатайпана меженаш а, чолхечу предложенин дакъош а вовшахтосу гИрс санна.

Хуттургийн тайпанаш, шайн хЮттаме хъаьжжина: цхъалхе, чолхе, хЮттаман. ХЮттаман хуттургийн нийсайазйар.

Хуттургийн тайпанаш, шайн маьИне хъаьжжина: цхъаьнакхетаран а, карара а.

Текстехь хуттургийн маьИна. Къамелехь хуттургех, церан маьИне хъаьжжина, пайдаэцар. Хуттургех предложенеш а, текстан дакъош а вовшахтосучу гИрсех санна пайдаэцар.

Предложенин цхъанатайпана меженаш а, чолхечу предложенин дакъош а вовшахтосучу хуттургашца (**а, йа**) йолчу предложенешкахь сацаран хъаьркаш.

Дакъалг

Дакъалг гУуллакхан къамелан дакъа санна.

Дакъалгийн тайпанаш, шайн маьИне а, пайдаэцаре а хъаьжжина.

Дакъалгийн нийсайаздар. Тайп-тайпанчу къамелан дакъошца дакъалгаш дефисца а, къаьстина а йаздар.

Айдардош

Айдардашах кхетам. Къамелехь айдардешан маьИна.

Айдардешан билгалонаш. Айдардешнашца йолчу предложенешкахь сацаран хъаьркаш.

Азтардаран дешнаш.

Айдардешнийн интонацица а, сацаран хъаьркашца а къастор.

8 КЛАСС

Маттах лавцна йукъара кхетам

Нохчийн мотт кавказан кхечу къаьмнийн меттанашна йукъахь.

Мотт а, къамел а

Монолог-суртхЮттор, монолог-ойлайар, монолог-дийцар; Илманан хаамца къамел дар.

Диалог.

Текст

Текст а, цуьнан коьрта билгалонаш а.

Къамелан функциональни-маьИнин тайпанийн башхаллаш (дийцар, суртхЮттор, ойлайар).

Текстан хаамаш хийцар: тайп-тайпанчу хьостанашкара хаам схъахаржар; лингвистически дошамех пайдаэцар; тезисаш, конспект.

Меттан функциональни тайпанаш

Гуллакхан стиль. Пайдаэцаран гуо, функцеш, меттан башхаллаш.

Гуллакхан стилан жанраш (дIахъедар, кхеторан кехат, автобиографи, характеристика).

Илманан стиль. Пайдаэцаран гуо, функцеш, меттан

башхаллаш.

Илманан стилан жанраш (реферат, Илманан темина доклад). Текстехь меттан тайп-тайпанчу функционални тайпанийн цхъаьнадар, текстехь предложенеш вовшахтосу гIирсаш.

МЕТТАН СИСТЕМА

Синтаксис. Къамелан оьздангалла. Пунктуаци

Синтаксис лингвистикин дакъа санна.

Дешнийн цхъаьнакхетар а, предложени а синтаксисан дакъош санна. Пунктуаци. Сацаран хъаьркийн функцеш.

Дешнийн цхъаьнакхетар

Дешнийн цхъаьнакхетаран коьрта билгалонаш.

Коьртачу дешан морфологически билгалонашка хъаьжжина, дешнийн цхъаьнакхетаран тайпанаш: хандешан а, цIеран а.

Дешнийн цхъаьнакхетарехь карарчу уьйран кепаш: бартбар, урхалла, тIетовжар.

Дешнийн цхъаьнакхетарийн синтаксический анализ.

Предложени

Предложени. Предложенин коьрта билгалонаш: маьIнин а, интонацин а йуьзна хилар, грамматически кечйар.

Предложенийн тайпанаш, аларан Iалашоне хъаьжжина, (дийцаран, хаттаран, тIедожоран), эмоцин билгалоне хъаьжжина, (айдаран, айдаран йоцу). Церан интонацин а, маьIнин а башхаллаш.

ТIедожоран предложенешкахь меттан тIедожоран кепех пайдаэцар.

Барта а, йозанан а къамелехь предложенеш кечйаран гIирсаш (интонаци, маьIнин тохар, сацаран хъаьркаш).

Грамматически лардийн масалле хъаьжжина, предложенийн тайпанаш (цхьалхе, чолхе).

Коьрта меженаш хиларе хъаьжжина, цхьалхечу предложенийн тайпанаш (цхьанахIоттаман, шинахIоттаман).

Коьртаза меженаш хиларе хъаьжжина, предложенийн тайпанаш (йаьржина, йаржаза).

Йуьззина а, йуьззина йоцу а предложенеш.

Диалоган къамелехь йуьззина йоцчу предложенеш пайдаэцар, барта къамелехь йуьззина йоцчу предложенин интонаци ларйар. *ХIаь, хIан-хIа* дешнашца йолчу предложенийн

грамматически а, пунктуационни а, интонацин а башхаллаш.

Цхьалхе предложени хIотторан а, инверсех пайдаэцаран а норманаш.

ШинахIоттаман предложени

Предложенин коьрта меженаш

Подлежащи а, сказуеми а предложенин коьрта меженаш санна. Подлежащин хиларан кепаш. Подлежащин тайпанаш.

Сказуемин тайпанаш а (хандешан цхьалхе, хандешан хIоттаман, цIеран хIоттаман), сказуемин хиларан кепаш а.

Подлежащиний, сказуеминий йуккъехь тире.

Предложенин коьртаза меженаш

Предложенин коъртаза меженаш, церан тайпанаш.
Къастам предложенин коъртаза меже санна. Берта а,
бертаза а къастамаш.

Йуххедиллар къастаман шатайпа кеп санна. Кхачам
предложенин коъртаза меже санна. Нийса а, лач а кхачамаш.

Латтам предложенин коъртаза меже санна. Латтамын
тайпанаш (меттиган, хенан, бахъанин, Іалашонан, даран
суъртан, дуьхьалара, бехкаман, бараман).

ЦхъанакІоттаман предложени

ЦхъанакІоттаман предложенеш, церан грамматически
билгалонаш.

ЦхъанакІоттаман предложенийн а, шинакІоттаман йуьззина йоцчу
предложенийн а грамматически башхаллаш.

ЦхъанакІоттаман предложенийн тайпанаш: цІеран,
билгала-йуьхъан, билгалза-йуьхъан, йукъара-йуьхъан, йуьхъза предложе-
неш.

Къамелан тайп-тайпанчу стилашкахь цхъанакІоттаман
предложенех пайдаэцар.

Чолхейаьлла цхъалхе предложени. Цхъанатайпанчу меженашца предложенеш

Предложенин цхъанатайпана меженаш, церан билгалонаш, вовшах-
тосу гІирсаш. Предложенин цхъанатайпанчу меженийн уьйр: хуттургаш
йолу а, хуттургаш йоцу а. Интонаци, сацаран хъаьркаш.

Цхъанатайпана а, цхъанатайпана боцу а къастамаш.

Цхъанатайпанчу меженашца йукъара дешнаш долу
предложенеш.

Цхъанатайпанчу меженашца йукъара дешнаш долчу
предложенешкахь сацаран хъаьркаш хІитторан норманаш.

Йух-йуха йалочу **а, йа** хуттургашца йозучу цхъанатайпанчу меженаш-
ца йолчу предложенешкахь сацаран хъаьркаш
хІитторан норманаш.

Шакъаьстинчу меженашца йолу предложенеш

Шакъастар. Шакъаьстинчу меженийн тайпанаш
(шакъаьстина къастамаш, шакъаьстина йуххедилларш,
шакъаьстина латтамаш).

Латтамын дурсаш.

ТІедерзаршца а, йукъайалочу, йукъахІитточу конструкцешца а йолу предложенеш

ТІедерзар. ТІедерзаран коърта гІуллакх.
Даьржина а, даржаза а тІедерзар.

Йукъайало конструкцеш.

Йукъайалочу конструкцийн тайпанаш, маьІне хъаьжжина, (тешна хи-
лар йа цахилар, тайп-тайпана синхаамаш, хаам
хъаьнгара бу, ойланийн рогІалла а, церан уьйр а, кечйаран кепаш а гойтучу
маьІнехь йукъадало дешнаш).

ЙукъахІитто конструкцеш.

Предложенин меженех тера догІуш долу йукъадало дешнаш, дешнийн
цхъаьнакхетарш.

Йукъайалочу а, йукъахІитточу а конструкцешца,
тІедерзаршца (даьржина а, даржаза а), айдардешнашца йолу предложенеш

хИтторан норманаш.

Йукъайалочу а, йукъахИтточу а конструкцешца, тЕдерзаршца, айдардешнашца йолчу предложенешкахъ сацаран хъаркаш хИтторан норманаш.

Предложеныйн синтаксически а, пунктуационни а анализ.

Ма-дарра а, лач а къамел

Ма-дарра а, лач а къамел. Ма-дарра а, лач а къамелаца йолчу предложеныйн дIахIоттам.

Цитаташ. Алар йукъа цитаташ йалоран кепаш. Ма-дарра а, лач а къамелаца предложенеш хИтторан норманаш; ма-дарра а, лач а къамелаца йолчу предложенешкахъ, цитаташ йалорехъ сацаран хъаркаш хИтторан норманаш.

9 КЛАСС

Маттах лаяцна йукъара кхетам

Нохчийн Республикехъ нохчийн матто кхочушден гIуллакх. Нохчийн мотт вайн заманан дуьненахъ.

Мотт а, къамел а

Барта а, йозанан а, монологически а, диалогически а къамел, полилог (карладаккхар).

Къамелан гIуллакхан кепаш: дийцар, йоза, ладогIар, йешар (карладаккхар).

ЛадогIаран кепаш: харжаман, довзийтаран, дуьхенгара.

Йешаран кепаш: Iаморан, довзийтаран, хъажаран, лехаман.

Дахарехъ, книгаш йешарехъ зеделлачунна, суьрташна, иллюстрацешна, чулацаман суьртана тIе а тевжаш, теме а, тIекаренан хъелашка хъаьжжина, тайп-тайпана коммуникативни хъажам болу барта а, йозанан а аларш кхоллар (цу йукъахъ сочиненеш-миниатюраш а).

ЛадогIначу йа йешначу текстан чулацам ма-барра, хоржуш, бацбина схъабийцар.

Къамелан практикехъ барта а, йозанан а аларш кхолларехъ нохчийн литературин меттан норманаш (орфоэпически, лексически, грамматически, стилистически, орфографически, пунктуационни) ларйар.

Дешаран книгица, лингвистически дошамашца, справочни литературрица болх баран кепаш.

Текст

Текстехъ къамелан тайп-тайпана функциональни-маьIнин тайпанаш цхъаьнадар, цу йукъахъ исбаьхьаллин произведенешкахъ меттан тайп-тайпанчу функциональни тайпанийн элементийн цхъаьнайар а.

Къамелан тайп-тайпанчу функциональни-маьIнин тайпанех йолчу тексташкахъ меттан суртхIотторан гIирсех пайдаэцаран башхаллаш.

Текстан хаамаш хийцар.

Меттан функциональни тайпанаш

Вайн заманан нохчийн меттан функционални тайпанаш: буйцу мотт; функционални стилаш: Илманан (Илманан-дешаран), публицистикин, гуллакхан; исбаьхьаллин литературин мотт (карладаккхар, жамI дар).

Гуллакхан стиль. Пайдаэцаран гуо, функцеш, къамел даран тайпаналлин хьелаш, къамелан хьесапаш, Илманан стилаца богуш болу меттан гIирсаш. Тезисаш, конспект, реферат, рецензи.

Исбаьхьаллин литературин мотт а, вайн заманан нохчийн меттан тайпанех иза къабсташ хилар а. Исбаьхьаллин меттан коьрта башхаллаш: васт хилар, гайтаран-исбаьхьаллин гIирсех а, ткъа иштта меттан кхечу функционални тайпанийн меттан гIирсех а шуьйра пайдаэцар.

Нохчийн меттан коьрта гайтаран-исбаьхьаллин гIирсаш, къамелехь царах пайдаэцар (метафора, эпитет, дустар, гипербола, олицетворени).

МЕТТАН СИСТЕМА

Синтаксис. Къамелан оьздангалла. Пунктуаци

Чолхе предложени

Чолхечу предложених кхетам (карладаккхар). Чолхечу предложенийн тайпанаш.

Чолхечу предложенин дакъойн маьIнин, дIахIоттаман, интонацин цхьаалла.

Чолхе-цхьаьнакхетта предложени

Чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенех а, цуьнан хIоттамах а кхетам.

Чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенин дакъош вовшахтосу гIирсаш.

Предложенин дакъошна йукъахь тайп-тайпана маьIнин уьйраш йолчу чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенийн интонацин башхаллаш.

Къамелехь чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенех пайдаэцар.

Чолхе-цхьаьнакхетта предложени хIотторан норманаш; чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенешкахь сацаран хьаьркаш хIитторан норманаш.

Чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенийн синтаксически а, пунктуационни анализ.

Чолхе-карара предложени

Чолхе-карарчу предложенех кхетам. Предложенин коьрта а, тIетуху а дакъош.

Хуттургаш а, хуттургийн дешнаш а. Карарчу хуттургийн а, хуттургийн дешнийн а башхаллаш.

Чолхе-карарчу предложенийн тайпанаш, коьртачу а, тIетухучу а дакъошна йукъарчу маьIнин башхаллашка, дIахIоттаме, уьйран синтаксически гIирсашка хьаьжжина.

Чолхе-карара предложенеш а, шакъаьстинчу меженашца йолу цхьалхе предложенеш а грамматически тера йогуш хилар.

Къастаман тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложе-

неш. Кхачаман тІетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложеш. Латтабийн тІетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложеш. Хенан тІетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложеш. Бахъанин, Іалашонан тІетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложеш. Бехкаман тІетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложеш. Даран суъртан, бараман тІетухучу предложешца йолу чолхе-карара предложеш.

Чолхе-карара предложени хІотторан норманаш; коъртачу декъах кхачаман тІетуху а, латтабийн тІетуху а предложенеш хуттургаца, хуттурган дешнашца дІахоттарца чолхе-карара предложени хІоттор.

Масех тІетухучуьнца йолу чолхе-карара предложенеш.

Чолхе-карарчу предложенешкахъ сацаран хъаьркаш хІитторан норманаш.

Чолхе-карарчу предложенийн синтаксически а, пунктуационни анализ.

Хуттургаш йоцу чолхе предложени

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенех кхетам балар.

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенин дакъошна йукъара маьІнин йукъаметтигаш. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенин тайпанаш. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенех къамелехъ пайдаэцар. Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш а, хуттургаш йолу чолхе предложенеш а грамматически тера йогІуш хилар.

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенин дакъойн уьйран гІирсаш: интонаци, сацаран хъаьркаш. Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш дагардаран маьІница. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенехъ цІоьмалг а, цІоьмалгаца тІадам а.

Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш бахъанин, кхеторан, тІедузаран маьІнашца. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенехъ шитІадам.

Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш хенан, дубъалара, бехкаман, тІаьхьалонан маьІнашца. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенехъ тире.

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенийн синтаксически а, пунктуационни анализ.

КОЪРТАЧУ ЙУКЪАРЧУ ДЕШАРАН ТІЕГІАНЕХЪ «НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ КАРАЙЕРЗОРАН КХОЧУШДАН ЛОРУ ЖАМІАШ

ЛИЧНОСТНИ ЖАМІАШ

Коъртачу йукъарчу дешаран нохчийн меттан Герггара белхан программа карайерзоран личностни жамІашка кхочу дешаран а, кхетош-кхиоран а гІуллакхийн цхъааллехъ, нохчийн къоман ламасталлин социокультурни, синъоьздангаллин мехаллашца, йукъараллехъ тІеэцначу низаман бакъонашца, норманашца догІуш а долуш, цул сов, жамІаша ша-шен довзарехъ, ша-шен кхетош-кхиорехъ, ша-шен кхиорехъ адаман

чохъара хъелаш кхолларехъ аьтто а бо.

Коьртачу йукъарчу дешаран нохчийн меттан Герггара белхан программа карайерзоран личностни жамIаша гайта деза позитивни мехаллех кхетаран къепен куьйгаллица болх бан дешархой кийча хилар, цуьнан къепен буха тIехъ а, кхетош-кхиоран гIуллакхдаран коьрта некъаш кхочушдарехъ а гIуллакхдаран зеделларг совдаккхар, цу йукъахъ кху декъахъ:

Граждански кхетош-кхиоран:

гражданинан декхарш кхочушдан а, цуьнан бакъонаш тIеэца а кийча хилар, кхечу адамийн бакъонаш, маршо, бакъдолу хъашташ ларар; доьзалан, дешаран хьукматан, меттигерчу йукъараллин, виначу мехкан, пачхьалкхан дахарехъ жигара дакъалацар, цу йукъахъ нохчийн маттахъ йазийнчу

литературин произведенешкахъ гайтинчу хъелашца дустарехъ дакъалацар а; экстремизман, дискриминацин муьлхха а кеп тIецаэцар; адаман дахарехъ тайп-тайпанчу йукъараллин институташа дечу гIуллакхах кхетар; коьртачу бакъонех, маршонах, гражданинан декхарех, йукъараллин норманех, нохчийн маттахъ йазийнчу литературин произведенешкарчу масаллийн буха тIехъ кхийинчу поликультурни йукъараллехъ адамийн вовшашца йолчу йукъаметтигийн бакъонех лаьцна кхетам хилар; цхъаьна тайп-тайпана гIуллакхаш кхочушдан кийча хилар, вовшех кхета, вовшашна гIо дан гIертар; ишколан шайн урхаллехъ жигара дакъалацар; гуманитарни гIуллакхдарехъ дакъалаца кийча хилар.

Патриотически кхетош-кхиоран:

Нохчийн Республикин пачхьалкхан матто санна нохчийн матто дечу гIуллакхах кхетар; нохчийн мотт, истори а, шен мехкан культура а йовза лаам гучубаккхар; нохчийн маттаца, шен Даймехкан кхиамашца, Iилманца, исбаьхьаллица, тIеман хьуьнаршца, халкъан кьинхьегаман кхиамашца, (цу йукъахъ исбаьхьаллин произведенешкахъ гайтинарш а), мехала йукъаметтигаш йолуш хилар; Нохчийн Республикин символш, пачхьалкхан дезденош, исторически а, Iаламан а тIаьхьало, хIолламаш, тайп-тайпанчу къаьмнийн ламасташ ларар.

Синьобдангаллин кхетош-кхиоран:

гIиллакх-обдангалла къасточу хъелашкахъ обдангаллин мехалла а, норманаш а йовзар; шен леларан, цу йукъахъ къамел даран а, шегара даьллачун а, ткъа иштта обдангаллин, бакъонийн норманашка хъаьжжина, кхечу адамийн леларан а, цаьргара даьллачун а мах хадо кийча хилар, диначу хIуманан хин йолчу тIаьхьалонах кхетар тидаме а оьцуш; йукъараллехъ лело ца догIу гIуллакхаш адамийн леларан норманашца а, бакъонашца а цхъаьна ца догIу гIуллакхаш жигара тIецаэцар; шен а, йукъараллин а меттиган хъелашкахъ адаман маршо а, жобпалла а.

Эстетически кхетош-кхиоран:

шен а, кхечу а халкъийн исбаьхьаллин тайп-тайпанчу кепех, ламастех, кхоллараллех кхеташ хилар; исбаьхьаллин эмоцин тIеIаткъамах кхетар; зIенан а, ша-шен гайтаран а гIирсех санна исбаьхьаллин культурин мехаллех кхетар; даймехкан а, дуьнненан а исба-

ьхьаллин мехаллех кхетар; исбаьхьаллин тайп-тайпанчу кепашкахь ша-
шен гайтаре гертар.

***Физически кхетош-кхиоран, могошаллин культура а, синха-
амийн хьал а кхиоран:***

шен дахарехь, книгаш йешарехь зеделлачунна тIе а тевжаш, дахаран
мехаллех кхетар; шен могошаллина
жобпаллехь хилар а, дахаран могошчу кепана тIехьяжам хилар а (аьхна
кхача, гигиенин бакьонаш ларйар, дIанисийна дешаран а, садаIаран а раж;
диллина физически жигаралла); тIаьхьенех
кхетар, зене марздаларш (спирт малар, цигаьрка озар,
наркотикашка марзвалар), физически (а, синIаткъаман а,
могошаллина зене йолу кхин тайпа кепаш тIецаэцар;
кхерамзаллин бакьонаш ларйар, цу йукьахь ишколан меттан
дешаран процесехь интернет-гуонехь кхерамзаллин леларан карадер-
зарш а; халахетарех а, хийцалуш долчу йукьараллин,
хааман, Iаламан хьолех а вола хьуьнар хилар, цу йукьахь шена зеделлачух
кхеташ а, кхин дIа йолу Iалашонаш хIиттош а; йемал ца беш, ша а, кхи-
берш а тIеэца хаар; шен а, кхиболчеран а
синхаамийн хьолах кхета хаар, шегара хьал гайтархьама меттан
гIирсех нийса пайдаэцар, цу йукьахь нохчийн маттахь йазйинчу литера-
турин произведенешкарчу масалшна тIе а тевжаш;
рефлексин карадерзарш кхиор, шегара а, ткьа иштта кхечу
стагера а гIалат дала бакьо хилар къобалдар.

Кьинхьегаман кхетош-кхиоран:

технологин а, йукьараллин а хьяжаман практикин хьесапаш (доь-
залан, ишколан, гIалин, мехкан дозанехь)
кхочушдарехь жигара дакъалаца тIехьяжам хилар, цу тайпана гIуллакх
дIадоло, план хIотто а, ша кхочушдан а хьуьнар
хилар;

корматаллаш а, тайп-тайпана кьинхьегам а практикехь Iамо дог дар,
цу йукьахь Iамочу предметан хаарех пайдаэцаран а,
филологаша, журналисташа, йаздархоша бен болх бовзаран а буха тIехь а;
кьинхьегаме а, кьинхьегаман жамIашка а ларам
хилар; шен а, йукьараллин а хьашташ тидаме а оьцуш, кхетарца харжар,
дешаран, дахаран хьесапийн шен траектори дIахIоттор; хиндолчух долу
шен хьесапаш схьадийца хаар.

Экологин кхетош-кхиоран:

гонахарчу декьехь хьесапаш кхочушдархьама йукьараллин а, Iаламан
а Iилманийн декьехь долчу хаарех пайдаэцар, дечун план хIоттор, гона-
харчарна цунах хила тарлучу тIаьхьалонан мах хадор; экологин пробле-
мех лаьцна шена хетарг хьекъале а, нийса а схьаала хаар;

экологин культурин тIегIа лакхайаккхар, экологин
проблемаш йаккхий хиларх а, уьш къасто некьаш лаха дезарх а кхетар;
гонахарчарна зуламе долу дараш жигара тIецаэцар, цу йукьахь экологин
проблемаш ойьу литературин прозведенеш
йовзарца кхиьнарш а; Iаламна, йукьараллина, технологина йукьахь долчу
хьелашкахь гражданина а, хьаштхочо а санна
айхьа дан дезачух кхетар; экологин хьяжаман практикин
гIуллакхдарехь дакъалаца кийча хилар.

Илманан довзаран мехаллин:

адаман а, Иаламан а, йукъараллин а кхиаран коьртачу низамех, адаман Иаламан а, йукъараллин а гуонаца йолчу уьйрех, меттан кхиаран низамех лаьцначу Илманан кхетамийн вайн заманан къепаца гIуллакхдарехь кхиар; меттан а, йешаран а культура, йешаран говзалла дуьне довзаран гIирс санна карайерзор; ишколан меттан дешаран башхаллаш лоруш, лехаман гIуллакхдаран коьрта хаарш карадерзор; зеделлачух, диначух, тидамех кхетарна тIехьяжам а, шен а, йукъарчу а хьоле кхачаран некъаш кхачаме дало гIертар а.

Дешархо йукъараллин а, Иаламан а гуонан хийцалучу хьолех воларан:

йукъараллин зеделларг, коьрта йукъараллин гIуллакхаш, йукъараллехь леларан бакъонаш, норманаш, йукъарлонашкахь а, тобанашкахь а йукъараллин дахаран кепаш дешархоша карайерзор, корматаллин гIуллакхдарца, ткъа иштта доьзал а, кхечу культурин гуонера нахаца йукъараллин зIе хиларан гурашкахь вовшахтоьхна тобанаш а йукъа а лоцуш;

билггал доьчу хьелашкахь зIе хиларан хьашт, кхечеран хаарш а, царна зеделларг а тIеэца кийча хилар; практически гIуллакхдарца шена хууш долчун тIегIа лакхадаккхарехь билггал доьчу хьелашкахь даран хьашт хилар, цу йукъахь кхечу нахах Iама хаар а, цхьаьна гIуллакхдарехь кхечарна зеделлачух девза гIуллакхаш, карадерзарш, керла хаарш тIеэца хаар а; объектех, хиламех лаьцна гипотезаш, цу йукъахь хьалха бевзаш цахилларш а, кхетамаш, ойла кепе йалоран, васташ цхьаьнадалоран говзалла а, керла хаарш а кхио оьшуш хилар а; шен хаарш кьен хиларх кхетар, шен кхиаран хьесап хIоттор; коьртачу кхетамех, терминех, кхиаран концепцин декъехь шена хетачух пайдаэца хаар, экономикаин, йукъараллин, Иаламан вовшашца йолу уьйр гучуйаккха а, талла а хаар, гонахарчунна Iаткъам бар, Иалашонашка кхачар, кхайкхамаш а, хила тарлун йаккхий тIаьхьалонаш а эшор тидаме а оьцуш, ша дечун мах хадо хаар;

книгаш йешарехь, къамел дарехь, дахарехь зеделлачунна тIе а тевжаш, Iаткъамечу хьолах кхета, хуьлучу хийцамийн, церан тIаьхьалонийн мах хадо; Iаткъамечу хьолан мах хадо, тIеэцна сацамаш, дараш нисдан; кхераман, тIаьхьалонан мах хадо а, кепе йало а, зеделларг кхио, хIоьттинчу хьолехь диканиг лаха хаа; кхиаман гаранти йоцуш, гIуллакх дан кийча хила хьуьнар хилар.

МЕТАПРЕДМЕТНИ ЖАМИАШ

1. Дешаран универсальни довзаран дараш карадерзор

Коьрта маьIнин дараш:

меттан дакъойн, меттан хиламийн, процессийн ладаме билгалонаш гучуйаха а, билгалйаха а;

меттан дакъош (хиламаш) тайпанашка дIасадекъаран ладаме билгало, жамIдарна а, дустарна а бахъанаш, кхочушйечу

анализан критереш къасто; ладамечу билгалоне хъаьжжина, меттан дакъош тайпанашка дІасадекъа;

низаме хъаьжжина дерг а, цхъаьнацадогІург а къасточу факташкахь, хаамашкахь, тидамашкахь гучудаккха; низаме хъаьжжина дерг а, цхъаьнацадогІург а гучудаккхаран критереш йала;

хІоттийна дешаран декхар кхочушдарна оьшучу текстан хааман къоьлла гучуйаккха;

меттан процессаш Іаморехь бахъанин-тІаьхъалонан уьйраш гучуйаха; дедукцин а, индукцин а ойланаш сацарх, тера йогІу ойланаш сацарх пайдаэцарца жамІаш дан; уьйрех лаьцна гипотезаш кепе йало;

текстийн тайп-тайпанчу кепашца, меттан тайп-тайпанчу дакъошца болх барехь дешаран хъесап кхочушдаран кеп шен лаамехь харжа, кхочушдаран вариантш йустуш а, гІолехь вариант хоржуш а, ша билгалийна критереш тидаме оьцуш а.

Кобрта лехаман дараи:

хаттарех пайдаэца мотт Іаморехь хааран лехаман гІирсах санна;

хьолан бакъ долчун а, лууш долчун а йукъара цхъаьнацадогІург гойту хаттарш кепе дало а, долуш дерг а, лобхуш дерг а шен лаамехь дІахІотто а;

шена хетарг а, кхечарна хетарг а бакъ хиларх лаьцна гипотеза кхолла, шена хетарг а, ойла а тІечІагІйан;

дарийн алгоритм хІотто, дешаран хъесап кхочушдарехь цунах пайдаэца;

меттан дакъойн, процессийн, бахъанин-тІаьхъалонан уьйрийн, объектийн вовшашца йозуш хиларан башхаллаш дІахІитторехь ша хІоттийнчу планаца жима таллам бан;

лингвистически таллам (эксперимент) барехь схъаэцначу хааман мегаш хиларан а, бакъхиларан а мах хадо; биначу тидаме, талламе хъаьжжина, жамІаш ша кепе дало; схъаэцна жамІаш бакъхиларан мах хадоран гІирсаш караберзо;

процессийн, хиламийн кхин дІа хила тарлуш долу кхиар а, тера догІучу хъелашкахь церан тІаьхалонаш а билгалйаха, ткъа иштта керлачу хъелашкахь а, контексташкахь а церан кхиарах лаьцна шайна хетарг ала.

Хаамца болх бар:

деллачу дешаран хъесапе а, йалийнчу критерешка а хъаьжжина, хаамаш лахарехь а, схъакъасторехь а тайп-тайпанчу кепех, гІирсех, жоп декхарх пайдаэца;

тексташкахь, таблицашкахь, схемашкахь белла хаам схъакъасто, талла, къепе бало, хааман кхетам бала, цуьнан жамІ дан;

чулацамехь болу хаам бакъ хиларе а, мегаш хиларе а хъаьжжина, текстан мах хадорхъама а, дешаран хъесапаш кхочушдаран Іалашонца оьшучу хаамах кхетархъама а ладогІаран а, йешаран а тайп-тайпанчу кепех пайдаэца;

хІиттийнчу Іалашонашка хъаьжжина, цхъана йа масех хьостанера хаамаш схъаэцархъама, жамІдархъама, къепе балорхъама маьІнин йешарх пайдаэца;

тайп-тайпанчу хаамийн хьостанашкара тера догІу тІечІагІдарш каро (цхъа ойла, верси бакъйеш йа харцйеш йолу);

хаам луш йолу уггар гІолехь кеп (текст, презентаци, таблица, схема) ша схъахаржа а, кхочушден хъесапаш, коммуникативни хІоттаме хъаьжжина, чолхе йоцчу схемашца, диаграммашца, кхечу графикаца, церан вовшех йозуш хиларца гайта а;

хъехархочо йеллачу йа ша хІоттийнчу критерешца хааман тешаме хиларан мах хадор;
хаамаш къепе бало а, эвсараллица дагахъ латто а.

2. Дешаран универсальни коммуникативни дараш карадерзор

ТІекаре:

тІекаренан хъелашка, Іалашонашка хъаьжжина, хетарг кхолла а, цунах кхета а, эмоцеш гайта; диалогашкахъ а, дискуссешкахъ а, барта монологически къамелехъ а, йозанан тексташкахъ а ша (шена хетарг) гайта;

тІекаренан ишарш йаран (дешнашца боцу) гІирсаш бовза, йукъараллин хъаьркийн маІнех кхета;

къовсаме хъелаш кхолладаларан бахъанаш довза, къовсамаш малбан, дагадовла;

кхечеран дагахъ долчух кхета, къамелхочуьнца лараме хила, хъайн дуьхъалонаш оздачу кепе йерзо;

диалог/дискусси дІаихъарехъ йийцаре йиллинчу темица догІу хатарш дала а, хъесап кхочушдарна а, дика лаарца йолчу тІекаренна тІетарна а тІехъажийна йолу ойланаш ала а;

шена хетарг диалоган кхечу декъашхошна хетачунна дуьхъалхІотто, башхаллаш а, позицийн тера хилар а гучудаккха;

йиначу меттан анализан, кхочушйинчу лингвистически экспериментан, талларан, проектан жамІаш нахана гуш-хезаш довзийта;

презентацин Іалашо а, аудиторин башхаллаш а лоруш, къамел даран барам ша харжа, цуьнга хъаьжжина, иллюстрацин материалах пайдаэцарца барта а, йозанан а тексташ хІитто.

Цхъаьна гІуллакхдар:

билгал йолу проблема кхочушйарехъ тобанца а, ша а бен болх гІолехъ хиларх кхета а, цунах пайдаэца а, йуьхъарлаьцна Іалашо кхочушйарехъ вовшашца зІе хиларан тобанан кепех пайдаэцар озшуш хилар билгалдаккха;

цхъаьна гІуллакхдаран Іалашо йуьхъарлаца, цу Іалашоне кхача цхъаьна дараш хІитто: гІуллакх дІасадекъа, барт бан, цхъаьна бечу белхан процесс а, жамІ а дийцаре дан; масех адамна хетачун жамІ дан, куьйгалла дан, тІедиллар кхочушдан, муьтІахъ хила кийча хилар гучудаккха;

цхъаьна бен болх вовшахтохаран план хІотто, шен гІуллакх къасто (вовшашца зІе хиларан массо а декъашхочунна бакъахъа хетарг а, церан таронаш а лоруш), тобанан декъашхошна йукъахъ хъесапаш дІасадекъа, белхан тобанийн кепашкахъ дакъалаца (дийцаре диллар, вовшех дагавалар, «хъен штурм», кхийерш а);

белхан шен дакъа кхочушдан, оцу декъехъ лакхарчу жамІашка кхача, тобанан кхечу декъашхойн дарашца шен дарийн уьйр хилийта;

йукъарчу балха тІехъ ша дакъалацаран эвсараллин мах хадо вовшашца зІе хиларан декъашхоша шаьш хІиттийнчу критерешца; жамІаш йуьхъанцарчу хъесапца а, тобанан хІора декъашхочун цу жамІашка кхачоран гІуллакхца а дуста, жобпаллин гуо дІасабекъа а, тобанна хъалха отчет йала кийча хила а.

3. Дешаран универсальни регулятивни дараш карадерзор

Ша-шен вовшахтохар:

дешаран а, дахаран а хъелашкахъ кхочушийен проблемаш гучуйаха;

сацам баран тайп-тайпана некъаш довза (ша цхъамма, тобанехъ сацам бар, тобано сацам бар);

хъесап кхочушдаран алгоритм (йа цуьнан дакъа) ша хЮтто, болчу гИрсашка а, шен таронашка а хъаьжжина, дешаран

хъесап кхочушдаран кеп къасто, сацаман йелла вариантш тIечIагIйан;

дарийн план ша хЮтто, иза кхочушийарехъ оьшу нисдарш йукъадало;

шена хетарг къасто а, шен сацамах жобпалла тIеэца а.

Ша-шен таллар:

ша-шен талларан (цу йукъахъ къамелан а), ша-шен догдаийтаран, рефлексин тайп-тайпана кепаш карайерзо;

дешаран хъолан нийса мах хадо а, иза хийцаран план йало а;

дешаран хъесап кхочушдарехъ хила тарлуш йолу халонаш ган а, хий-цалучу хъелашна адаптаци йан а;

гIуллакхдаран жамIашка кхачаран (цакхачаран) бахъанех кхето; коммуникативни аьтто цахиларан бахъанех кхета а, уьш ца хилийта хаа а, карадерзийнчу къамелан зеделлачун мах хадо, тIекаренан Iалашонашка а, хъелашка а хъаьжжина, шен къамел нисдан а; тIекаренан Iалашонан а, хъелийн а жамI цхъаьнадаран мах хадо.

Синхаамийн интеллект:

шен а, кхечеран а синхаамаш тIехъ урхалла даран хъуьнар кхио; синхаамаш хиларан бахъанаш гучудаха а, талла а; кхечу

стеган дагахъ долчух а, цуьнан бахъанех а кхета, къамелан хъал а толлуш; шен синхаамаш гайтаран кеп нисйан.

Ша а, кхиберш а тIеэцар:

кхечу стагах а, цунна хетачух а кхеташ хила; ша а, кхиберг а гIалатвала бакъо йолуш хиларх кхета;

ша а, кхиберш а, йемал ца беш, тIеэцар; цIеначу дагара хила;

гонахарчу дерригенна а Iуналла дан йиш цахиларх кхета.

ТЕМАТИКИН ПЛАНИРОВАНИ

Тематикин планировани йалийна дешаран шерашца, цу тIехъ гайтина теманаш Iаморна, карладаккхарна, тайп-тайпанчу талламан белхашна билгалдаьккхина сахътийн магийна масалла.

Теманаш Iаморан рагI цхъана классан гурашкахъ хийца йиш йу.

Дешархойн гIуллакхан коьрта тайпанаш хIора тема Iаморехъ далийна а, Iаморан кхочушдан лору жамIашка кхачарна тIехъажийна а ду.

5 КЛАСС

Йукъара масалла – 102 сахът.

Теманаш Iаморан рагI цхъана классан гурашкахъ хийца йиш йу.

Карладаккхар вовшахтохарна сахътийн магийна масалла – 6 сахът, царах дешаран шеран йуьххъехъ – 3 сахът; дешаран шеран чаккхенехъ – 3 сахът.

ЖамIдаран таллам (сочиненеш, изложенеш, талламан белхаш

йукъалоцуш) вовшахтохарна а, дIабахъарна а сахътийн магийна масалла – 12 сахът.

Тематикин дакъош, теманаш	Коьрта чулацам	Дешархойн гІуллакхаран коьрта тайпанаш
МАТТАХ ЛАБЦНА ЙУКЪАРА ХААМАШ (2 с)		
<p>Нохчийн меттан хьал а, исбаьхьалла а. Лингвистика маттах лаьцна Илма санна. Лингвистикин коьрта дакъош</p>	<p>Нохчийн меттан хьал а, исбаьхьалла а (шуйра дешнийн дІахІоттам, дукха маьІнаш долу дешнаш хилар, дешан тІедеанчу маьІнин кхиьна кьепе, синонимаш а, антонимаш а, кицанаш а, аларш а). Нохчийн меттан дошкхолладаларан таронаш (йуьхьанцарчу ишколехь Іамийначун барамехь). Лингвистикин коьрта дакъош (фонетика, орфоэпи, графика, орфографи, лексикологи, дошкхолладалар, морфологи, синтаксис, пунктуаци). Мотт адамийн тІекарена гІирс санна. Меттан а, кьамелан а коьрта дакъош: аз, морфема, дош, дешнийн цхьаьнакхетар, предложени</p>	<p>Дукха маьІнаш долчу дешнийн лексически маьІнийн анализ йан, дешан нийса а, тІедеана а маьІнаш, синонимийн моґарерчу дешнийн а, антонимийн а маьІнаш дуста. Йиначу анализан буха тІехь нохчийн меттан хазаллех а, хьолах а хетарг ша кепе дало. Лингвистикин коьртачу дакъойн башхалонаш билгалйаха. Дешнаш а, йукъараллин хьаьркаш а (некьан хьаьркаш, сервисан хьаьркаш, хьалххенцара хьаьркаш, математикин символаш, и.д.кх.) йустарна бахьанаш кьасто. Хьаьркин кьепен а, адамийн тІекарена гІирсан а санна меттан башхалонаш билгалйаха. Меттан а, кьамелан а коьрта дакъош каро а, дуста а (йуьхьанцарчу ишколехь Іамийнчун барамехь)</p>
МОТТ А, КЪАМЕЛ А (2 с)		
<p>Мотт а, кьамел а. Монолог. Диалог. Полилог. Мотт гІуллакхар санна</p>	<p>Барта а, йозанан а кьамел, монолог а, диалог а, полилог а. Маршалла хаттаран, Іодикайаран, дехаран, баркаллин кьамелан кепаш. Кьамелан гІуллакхан тайпанаш (кьамел дар, ладоґар, йешар, йаздар), цетран башхаллаш.</p>	<p>Дахарехь биначу тидамийн, Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, Илманан-кхетаме йолу литература йешаран буха тІехь барта монологически аларш хІитто. Йешна йа ладоґІна текст барта схьайийца, цу йукъахь дийцархочун йуьхь хуййцуш а. Лингвистически теманаша йолчу диалогехь а (Іамийнчун</p>

		<p>барамехъ), дахарехъ биначу тидамийн буха тГехъ йолчу диалогехъ/ полилогехъ а дакъалаца. Барта а, йозанехъ а текстан тема а, коьрта ойла а билгалйаккха; текстан чулацамца доГу хаттарш хИитто а, царна жьопаш дала а. Йуьхьанцарчу текстан чулацаман анализ йан, йозанан кепехъ ма-барра а, бацбина а иза бовзийта. Дахарехъ а, книгаш йешарехъ а зеделлачунна, чулацаман суьртана тГе а тевжаш, тайп-тайпана сочиненеш йазйар (цу йукъахъ сочиненеш-миниатюраш а)</p>
--	--	---

ТЕКСТ (4 с)

<p>Текст а, цуьнан коьрта билгалонаш а. Текстан композиционни дIахIоттам. Къамелан функционални-маьIнин тайпанаш. Дийцар къамелан тайпа санна. Дийцар. Текстан маьIнин анализ. Текстан хаамаш хийцар</p>	<p>Текстах кхетам. Текстан маьIнин цхьаалла. Текстан тема а, коьрта ойла а. Текстан микротема. Текстан композиционни дIахIоттам. Абзац текст композиционни-маьIнин дакъошка йекъаран гIирс санна. Текстан предложенеш а, дакъош а вовшахтосу гIирсаш: дешан кепаш, цхьанаораман (гергара) дешнаш, синонимаш, антонимаш, йаххийн цIерметдешнаш, дешан йухаалар. Къамелан функционални-маьIнин тайпанаш: суртхIоттор, дийцар, ойлайар; церан башхаллаш. Дийцар къамелан тайпа санна. Дийцар. Текстан маьIнин анализ: цуьнан композиционни башхаллийн, микротемийн, абзацийн, текстехъ предложенеш вовшахтосучу кепийн а, гIирсийн а; меттан суртхIотторан гIирсех пайдаэцар (Iамийнчун</p>	<p>Текстан коьрта билгалонаш йовза; текст композиционни-маьIнин дакъошка (абзацашка) йекъа. Текстан предложенеш а, дакъош а вовшахтосу гIирсаш (дешан кепаш, цхьанаораман (гергара) дешнаш, синонимаш, антонимаш, йаххийн цIерметдешнаш, дешан йухаалар) бовза; шен текст (барта а, йозанан а) кхолларехъ оцу хаарех пайдаэца. Текстан анализ йан а, башхалонаш билгалйаха а, цуьнан коьрта билгалонашца (тема, коьрта ойла, предложенийн грамматически уьйр, маьIнин цхьаалла, гIеххьа йуьзна хилар) йогIуш хиларе хьаьжжина а; къамелан функционални-маьIнин тайпанан текст хиларе хьаьжжина а.</p>
--	--	---

	<p>барамехъ).</p> <p>Йешначу йа ладоьгІначу текстан чулацам ма-барра а, хоржуш а, бацбина а схъабийцар. Дийцархочун йуьхъ а хуьйцуш, текстан чулацам схъабийцар.</p> <p>Текстан хаамаш хийцар: текстан цхъалхе а, чолхе а хъесап</p>	<p>Текстехъ бийцинчу хиламийн, процессийн уьйр билгалйаккха.</p> <p>Дахарехъ, книгаш йешарехъ зеделлачунна тІе а тевжаш, къамелан функционални-маьІнин тайпанан (дийцар) тексташ кхолла; чулацаман суьртана тІе а тевжаш, тексташ кхолла; Кеп талхийна текст йухаметтахІотто; йуьхъанцарчу текстана тІе а тевжаш, йухаметтахІоттийна текст нисйан.</p> <p>Шен/кхечу дешархоша кхоьллина тексташ тайан, церан чулацам кхачаме балоран Іалашонца: бакъ йолчу материалан мах хадо, текстан анализ йан, маьІнин цхъаалле, дозуш хиларе, хаам хиларе хъаьжжина.</p> <p>Йуьхъанцара а, тайина а тексташ йуста</p>
МЕТТАН ФУНКЦИОНАЛЬНИ ТАЙПАНАШ (2 с)		
Меттан функционални тайпанаш (йукъара кхетам)	Меттан функционални тайпанех лаьцна йукъара кхетам: буьйцучу маттах, функционални стилех (Іилманан, гІуллакхан, публицистически), исбаьхъаллин литературин маттах	Меттан тайп-тайпанчу функционални тайпанийн (буьйцучу меттан, функционални стилийн (Іилманан, гІуллакхан, публицистически), исбаьхъаллин литературин меттан) тексташ йовза
МЕТТАН КЪЕПЕ (33 с)		
Фонетика. Графика. Орфоэпи (11 с)	Фонетика а, графика а лингвистикин дакъош санна. Аз меттан дакъа санна. Озан маьІна къасторан гІуллакх. Нохчийн меттан мукъачу аьзнийн система. Нохчийн меттан мукъазчу аьзнийн система. Къамелан дарехъ аьзнийн хийцадалар. Фонетически	Къамелан озан маьІна къасторан гІуллакхах кхета, масалш дало. Йалийнчу билгалонашца къамелан аьзнаш довза, дешан аьзнийн хІоттам бовза. Йалийнчу билгалонашца аьзнаш тайпанашка декъа. Зевне а, къора а мукъаза аьзнаш, деха а, доца а

	<p>транскрипцин элементаш. Дешдакъа. Тохар. Аьзнаш, элпаш цхьаьнадар. Нохчийн алфавитан хЮоттам. Дош фонетически къастор. Орфоэпи лингвистикин дакъа санна. Интонаци, цуьнан функцеш. Интонацин коьрта элементаш.</p>	<p>мукъа аьзнаш къасто. Транскрипцин элементийн гЮьнца дешнаш аларан а, йаздаран а башхаллех кхето. Дешан аьзнийн а, элпийн а хЮоттамаш буста. Дешнаш дешдакъошка декъа а, дешнаш цхьана моГанера вукху моГане нийса сехьадаха а. Галашонца а, эмоцин билгалонца а тайп-тайпана долу аларш нийсачу интонацица ала</p>
<p>Орфографи (2 с)</p>	<p>Орфографи лингвистикин дакъа санна. Й элпан нийсайаздар. Къасторан ь, ъ хьаьркийн нийсайаздар.</p>	<p>Нийсайаздаран практикехь орфографех долчу хаарех пайдаэца (цу йукъахь й элпан а, къасторан ь, ъ хьаьркийн а нийсайаздарх долу хаарш а). Оьшу хаам каро а, цунах пайдаэца а</p>
<p>Лексикологи (7 с)</p>	<p>Лексикологи лингвистикин дакъа санна. Дош – метган коьрта дакъа. Цхьа маьІна долу а, дукха маьІнаш долу а дешнаш. Дешан нийса а, тГедеана а маьІнаш. Синонимаш. Антонимаш. Омонимаш. Лексически дошамийн тайпанаш а (маьІнин дошам, синонимийн, антонимийн, омонимийн дошамаш), ненан метган дешнийн хьал карадерзорехь цара ден гЮуллакх а. ЦІена нохчийн а, тІеэцна а дешнаш</p>	<p>Дешан лексически маьІнех кхето тайп-тайпанчу кепашца (цхьанаораман (гергара) дешнаш харжар; синонимаш, антонимаш, омонимаш харжар; дешан маьІна къастор, контексте хьаьжжина а, маьІнин дошаман гЮьнца а). Цхьа маьІна долу а, дукха маьІнаш долу а дешнаш довза, дешан нийса а, тГедеана а маьІнаш къасто. Йеллачу билгалонца дешан нийса а, тГедеана а маьІнаш дуста. Синонимаш, антонимаш, омонимаш йовза, дукха маьІнаш долу дешнаш а, омонимаш а къасто. ЦІена нохчийн а, тІеэцна а дешнаш довза. Тайп-тайпанчу</p>

		лексически дошамашкахъ (маѠнин дошамаш, синонимийн, антонимийн, омонимийн дошамаш) оьшу хаам каро а, цунах пайдаэца а
Фразеологи (3 с)	Фразеологизмаш, церан маѠна, царах пайдаэцар. Фразеологически эквиваленташ оьрсийн маттахъ. Фразеологически дошамаш.	Фразеологизмаш йовза. Фразеологизмийн маѠна дийца, уьш синонимашца а, йукъарчу дешнийн цхъаьнакхетаршца а хийца. Къамелехъ фразеологически карчамех пайдаэца, пайдаэцаран гуо а, тѠкаренан хьелаш а лоруш
Дешан хѠоттам а, дошкхолладалар а (10 с)	Морфема меттан уггар жима маѠне дакъа санна. Дешан лард. Морфемийн тайпанаш (орам, дешхьалхе, суффикс чаккхе). Цхъанаораман (гергара) дешнаш. Нохчийн маттахъ дешнаш кхолладаларан коьрта кепаш. Дешнаш кхолладаларехъ а, хийцадаларехъ а морфемашкахъ мукъачу а, мукъазчу а аьзнийн хийцадалар. Дешнийн морфемни анализ	Морфемин меттан уггар жимачу маѠнечу декъан санна башхалонаш билгалйаха. Дашехъ морфемаш йовза (орам, дешхьалхе, суффикс, чаккхе), дешан лард схъакъасто. Дешнийн кхолладаларехъ а, хийцадаларехъ а морфемашкахъ хийцалуш долу аьзнаш каро. Дешнийн морфемни анализ йан. Цхъанаораман (гергара) дешнаш къасто а, харжа а
МОРФОЛОГИ. КЪАМЕЛАН ОБЗДАНГАЛЛА. ОРФОГРАФИ (14 с)		
Морфологи лингвистикин дакъа санна (1 с)	Морфологи лингвистикин дакъа санна. Къамелан дакъош дешнийн лексико-грамматически тайпанаш санна. Нохчийн маттахъ къамелан дакъойн къепе. Коьрта къамелан дакъош, церан грамматически маѠна, морфологически билгалонаш, синтаксически гѠуллакх	Дешан грамматически маѠнин башхаллаш билгалйаха а, церан анализ йан а, лексически маѠница дуьстича. Коьрта къамелан дакъош а, церан кепаш а (Ѡамийнчун барамехъ), гѠуллакхан къамелан дакъош а (йукъара кхетам) довза. Морфологин коьрта кхетамаш бовза. Коьртачу къамелан дакъойн ладаме

		<p>билгалонаш хаа. Дешнийн лексико-грамматически тайпанах санна кьамелан декъах, дешан грамматически маъӀнех, нохчийн маттахъ дешарна тӀехъажийна декхарш кхочушдарна леринчу кьамелан дакъойн къепех долчу хаарех пайдаэца. Цердешнаш, билгалдешнаш, хандешнаш довза. Тайп-тайпана меттан анализ кхочушйарехъ а, кьамел дарехъ а морфологех долчу хаарех пайдаэца</p>
<p>Цердош (13 с)</p>	<p>Цердош кьамелан дакъа санна. Цердешан йукъара грамматически маъӀна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Кьамелехъ цӀердешан гӀуллакх. Долахъ а, йукъара а цӀердешнаш. Долахъ цӀердешнийн нийсайаздар. Цердешнийн грамматически классаш. Цердешнийн терахъ. Цхьаллин йа дукхаллин терахъан бен кеп йоцу цӀердешнаш. Цердешнийн легарш. Дожарийн маъӀна. Цердешнаш кхолладаларан некъаш. Цердешнашца ца нийсайаздар. Цердешнаш морфологически къастор</p>	<p>Цердешан йукъара грамматически маъӀна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш къасто а, церан башхалонаш билгалйаха а. Кьамелехъ цӀердашо кхочушдечу гӀуллакхах кхето. Долахъ а, йукъара а цӀердешнаш, са долу а, са доцу а хӀума билгалйен цӀердешнаш къасто. Цердешнийн легарш къасто. Цердешнийн грамматически классаш йовза. Цердешнийн дукхаллин терахъан кепаш нийса кхолла а, кьамелехъ царах пайдаэца а. Цердешнийн морфологически анализ йан. Цердешнийн нийсайаздаран норманаш (цу йукъахъ цӀердешнашца ца нийсайаздаран норма а) ларйан</p>

СИНТАКСИС. КЪАМЕЛАН ОБЗДАНГАЛЛА. ПУНКТУАЦИ (27 с)		
<p>Синтаксис лингвистикин дакъа санна. Дешнийн цхъаьнакхетар (7 с)</p>	<p>Синтаксисах лаьцна кхетам. Пунктуацех лаьцна кхетам. Сацаран хъаьркаш а, церан функцеш а. Дешнийн цхъаьнакхетар а, предложени а синтаксисан дакъош санна. Дешнийн цхъаьнакхетар а, цуьнан билгалонаш а. Коьртачу дешан морфологически билгалонашка хъаьжжина, дешнийн цхъаьнакхетаран коьрта тайпанаш (цЦеран а, хандешан а)</p>	<p>Синтаксисан дакъош довза (дешнийн цхъаьнакхетар а, предложени а). Сацаран хъаьркийн функцеш къасто. Предложенера дешнийн цхъаьнакхетарш къасто; коьртачу дешан морфологически билгалонашка хъаьжжина, дешнийн цхъаьнакхетарийн тайпанаш довза (цЦеран, хандешан). Дешнийн цхъаьнакхетарехь дешнаш цхъаьнакхетаран норманаш талхор къасто</p>
<p>Цхъалхе шинахЮоттаман предложени (20 с)</p>	<p>Предложени а, цуьнан билгалонаш а. Предложенийн тайпанаш, аларан Iалашоне а, эмоцин билгалоне а хъаьжжина. Дийцаран, хаттаран, тIедожоран; айдаран а, айдаран йоцчу а предложенийн маIнин а, интонацин а башхаллаш. Предложенин чаккхенехь сацаран хъаьркаш. Интонаци. Предложенин коьрта меженаш (грамматически лард). Сказуемин подлежащица барт хилар. Грамматически лардийн масалле хъаьжжина, предложенийн тайпанаш: цхъалхе, чолхе. Йаьржина а, йаржаза а предложенеш. Предложенин коьртаза меженаш. Къастам а, и гайтаран гIирсаш а. Кхачам а (нийса а, лач а), и гайтаран тайпаналлин гIирсаш а.</p>	<p>Аларан Iалашоне хъаьжжина (дийцаран, тIедожоран, хаттаран), эмоцин билгалоне хъаьжжина (айдаран, айдаран йоцу), грамматически лардийн масалле хъаьжжина (цхъалхе, чолхе), коьртаза меженаш хиларе хъаьжжина (йаьржина, йаржаза) предложенеш йовза а, церан башхалонаш билгалйаха а. Йаьржина, йаржаза предложенеш къасто, уьш йустарна бахьанаш каро а, йуста а. Предложенин коьрта а, коьртаза а меженаш къасто (Iамийнчун барамехь). Цхъанатайпанчу меженашца, тIедерзарца чолхейевлла цхъалхе предложенеш йовза. ТIедерзарх пайдаэца диалогически а, монологически а</p>

	<p>Латтам, и гайтаран тайпаналлин гИрсаш (Iамийнчун барамехь), маъIне хъаьжжина, латтабийн тайпанаш.</p> <p>Предложенин цхъанатайпана меженаш, къамелехь цара деш долу гIуллакх.</p> <p>ТIедерзарца йолу предложени. Диалог.</p> <p>Цхъалхечу предложенин синтаксически къастам</p>	<p>къамелехь, кехат тIехь, дIакхайкхорехь, и.д.кх.</p> <p>Цхъалхечу а, чолхечу а предложенешкахь сацаран хъаьркаш хIитторан</p> <p>пунктуационни норманаш йозанехь ларйан.</p> <p>Цхъалхечу предложенин синтаксически анализ йан.</p> <p>Цхъалхе, чолхе предложенеш йовза</p>
--	---	---

6 КЛАСС

Йукъара масалла – 102 сахът.

Теманаш Iаморан рагI цхъана классан гурашкахь хийца йиш йу.

Карладаккхар вовшахтохарна сахътийн магийна масалла – 6 сахът, царах дешаран шеран йуьххьехь – 3 сахът; дешаран шеран чаккхенехь – 3 сахът.

ЖамIдаран таллам (сочиненеш, изложенеш, талламан белхаш

йукъалоцуш) вовшахтохарна а, дIабахъарна а сахътийн магийна масалла – 13 сахът.

Тематикин дакъош, теманаш	Къорта чулацам	Дешархойн гIуллакхан къорта тайпанаш
МАТТАХ ЛАЪЦНА ЙУКЪАРА ХААМАШ (1 с)		
Нохчийн меттан къорта функцеш	Нохчийн мотт – Нохчийн Республикин пачхъалкхан мотт а, нохчийн историн, культурин синъобздангалле кхачоран гIирс а. Литературин маттах лаьцна кхетам	Нохчийн Республикин пачхъалкхан мотт а, нохчийн историн, культурин синъобздангалле кхачоран гIирс а санна нохчийн матто дечу гIуллакхан башхалонаш билгалйаха. Тайп-тайпанара хьостанашкара хаам схъаэца
МОТТ А, КЪАМЕЛ А (3 с)		
Къамелан тайпанаш. Монолог а, диалог а. Церан башхаллаш а	Монолог-суртхIоттор, монолог-дийцар, монолог-ойлайар; лингвистически темина хаам. Диалоган тайпанаш: гIуллакх дан дагадаийтар, вовшех дагабовлар	Дахарехь биначу тидамийн, Илманан-дешаран, исбаьхъаллин, Илманан-кхетаме йолу литература йешаран буха тIехь барта монологически аларш хIитто (монолог-суртхIоттор, монолог-дийцар, монолог-

		<p>ойлайар); лингвистически темина болчу хаамца къамел дан (дешаран шарахь). Тайп-тайпана диалогаш хИтто: гУллакх дан дагадаийтар, вовшех дагабовлар. Вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш хаарна те а тевжаш, шен тексташ тайан (дешаран шарахь)</p>
ТЕКСТ (5 с)		
<p>Текстан хаамаш хийцар. Функциоальни-маьИнин тайпанаш. СуртхЮотторан тайпанаш. Текстан маьИнин анализ</p>	<p>Текстан маьИнин анализ: цуьнан композиционни башхаллийн, микротемийн а, абзацийн а, текстехь предложенеш вовшахтосучу кепийн а, гИрсийн а; меттан суртхЮотторан гИрсех пайдаэцар (Амийнчун барамехь). Текстан хаамаш хийцар. Текстан хьесап (цхьалхе, чолхе; цIеран, хаттаран); текстан коьрта а, коьртаза а хаам; текст схьайийцар. СуртхЮоттор къамелан тайпа санна. Адаман куьцан суртхЮоттор. ХIусаман суртхЮоттор. Аламан суртхЮоттор. Меттиган суртхЮоттор. Ардамийн суртхЮоттор</p>	<p>Текстан анализ йан, цуьнан коьртачу билгалонашца йогIуш (тема, коьрта ойла, предложенийн грамматически уьйр, маьИнин цхьаалла, гIеххьа йуьзна хилар); иза къамелан функционални-маьИнин тайпанан текст хиларе хьаьжжина; текстан композиционни башхаллашка а, микротемийн, абзацийн масалле а хьаьжжина. Текстан хаамаш хийца: барта а, йозанан а кепехь текстан чулацам йухаметтахЮотторан Алашонца йешначу текстан хьесап хЮотто (цхьалхе, чолхе; цIеран, хаттаран); ладоьгIначу а, йешначу а текстехь коьрта а, коьртаза а хаам гучубаккха. Текст схьайийца. Илманан-дешаран текстан чулацам таблицин, схемин кепехь схьагайта; таблицин, схемин чулацам текстан кепехь схьагайта. Къамелан функционални-маьИнин тайпанин текстийн (дийцар, суртхЮоттор, ойлайар) башхалонаш</p>

		<p>билгалйаха. СуртхЮотторан башхаллаш кьамелан тайпанан санна билгалйаха. Текст-суртхЮоттор кхолла: барта а, йозанехъ а адаман куьцан, хЮусаман, Иаламан, меттиган, ардамийн суртхЮотто. Суьртана, кхоллараллин произведенина те а тевжаш, тексташ кхолла, цу йукъахъ сочиненеш- миниатюраш, классехъ йазйеш йолу сочиненеш</p>
--	--	--

МЕТТАН ФУНКЦИОНАЛЪНИ ТАЙПАНАШ (3 с)

<p>Гуллакхан стиль. Илманан стиль</p>	<p>Гуллакхан стиль. Дахьедар. Тешалла далар. Илманан стиль. Дошаман статья. Илманан хаам</p>	<p>Гуллакхан стилан, Илманан-дешаран стилан башхалонаш билгалйаха; дошаман статья а, Илманан хаам а хЮотторан лехамаш бий- ца; меттан а, жанрийн а тайп-тайпанчу стилийн а, жанрийн а тексташна анализ йан (дийцар, дахьедар, тешалла далар; дошаман статья, Илманан хаам). Дахарехъ, книгаш йешарехъ зеделлачунна те а тежаш, кьамелан функционални-маьИнин тайпанийн тексташ кхолла (дийцар, суртхЮоттор, оилайар)</p>
--	---	--

МОРФОЛОГИ. КЪАМЕЛАН ОБЗДАНГАЛЛА. ОРФОГРАФИ (71 с)

<p>Билгалдош (15 с)</p>	<p>Билгалдош кьамелан дакъа санна. Билгалдешан йукъара грамматически маьИна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Мухаллин а, йукъаметтигаллин а билгал- дешнаш. Мухаллин билгалдешнийн даржаш.</p>	<p>Билгалдешан йукъара грамматически маьИна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш къасто а, церан башхалонаш билгалйаха а. Кьамелехъ билгалдашо де- чу гуллакхах кхето. Мухаллин, йукъаметтигаллин билгалдешнаш а,</p>
------------------------------	---	---

	<p>Берта а, бертаза а билгалдешнаш. Лааме а, лаамаза а билгалдешнаш. Билгалдешнаш терахъашца а, классашца а хийцадалар. Билгалдешнаш легадар. Билгалдешнаш кхолладаларан некъаш. Билгалдешнаш морфологически къастор. Чолхечу билгалдешнийн нийсайаздар. Билгалдешнаш морфологически къастор</p>	<p>мухаллин билгалдешнийн даржаш а довза. Берта а, бертаза а билгалдешнаш, лааме а, лаамаза а билгалдешнаш къасто. Билгалдешнийн дошкхолладаларан башхаллийн анализ йан. Билгалдешнаш нийса легадан. Билгалдешнаш терахъашца а, классашца а хийца. Билгалдешнашна морфологически анализ йан</p>
<p>Терахъдош (19 с)</p>	<p>Терахъдешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. МаъІне хъаьжжина, терахъдешнийн тайпанаш: масаллин, роГаллин терахъдешнаш. ХІоттаме хъаьжжина, терахъдешнийн тайпанаш: цхъалхе, чолхе, хІоттаман терахъдешнаш. Берта а, бертаза а терахъдешнаш. Лааме а, лаамаза а терахъдешнаш. Терахъдешнийн дошкхолладалар. Масаллин а, роГаллин а терахъдешнийн легадалар. Гулдаран терахъдешнех нийса пайдаэцар. Терахъдешнаш морфологически къастор. Терахъдешнийн нийсайаздаран норманаш: терахъдешнаш цхъаьна а, къаьстина а, дефисца а йаздар; терахъдешнийн дожарийн чаккхенаш нийсайазйар</p>	<p>Терахъдешнаш довза; терахъдешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш къасто. Масаллин маъІна долчу кхечу къамелан дакъойн дешнех терахъдешнаш къасто. Цхъалхе, чолхе, хІоттаман терахъдешнаш къасто. Берта а, бертаза а терахъдешнаш къасто. Лааме а, лаамаза а терахъдешнаш довза. Терахъдешнаш легадан а, церан легаран, дошкхолладаларан, синтаксически функцийн башхалонаш билгалйаха а. Іилманан тексташкахъ, гІуллакхан къамелехъ терахъдешнех пайдаэцаран башхаллаш, къамелехъ цара дечу гІуллакхан башхалонаш билгалйаха. Гулдаран терахъдешнех пайдаэцаран масалийн анализ йан. Терахъдешнийн нийсайаздаран норманаш ларйан: цхъаьна</p>

		а, къабстина а, дефисца а йаздар; терахъдешнийн дожарийн чаккхенаш нийсайазйар. Терахъдешнашна морфологически анализ йан
Церметдош (17 с)	Церметдешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехъ церметдешан гуллакх. МаъІне а, грамматически билгалонашка а хъаьжжина, церметдешнийн тайпанаш. Церметдешнийн легар. Терахъдешнашна морфологически къастор. Церметдешнийн нийсайаздаран норманаш	Церметдешнаш довза; йукъара грамматически маъІна къасто. Церметдешнийн тайпанаш къасто. Церметдешнийн легаран, синтаксически функцийн, къамелехъ дечу гуллакхан башхалонаш билгалйаха. Церметдашах пайдаэцарехъ къамелан гІалат даьккхина йаккхий йоцу тексташ тайан. Предложенешкахъ церметдешнех пайдаэца хаа литературин метган норманаш а, стилаш а ларйеш. Церметдешнийн морфологически анализ йан
Хандош (20 с)	Хандош къамелан дакъа санна. Хандешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехъ хандешан гуллакх. Инфинитив а, цуьнан грамматически билгалонаш а. Хандешан хенаш. Карарчу хенан хандешнийн чаккхенаш нийсайазйар. Йахана хан а, цуьнан кепаш а. ЙогІу хан а, цуьнан кепаш а. Хандешан цхьаллин а, дукхазаллин а кепаш. Хандешан терахъашца а, классашца а хийцадалар.	Хандешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш къасто а, церан башхалонаш билгалйаха а; къамелехъ цо дечу гуллакхах кхето. Хандешан инфинитиван (билгалзачу кепан) грамматически билгалонаш йийца. Грамматически билгалонашка а, маъІне а хъаьжжина, карарчу, йаханчу, йогІучу хенан хандешнаш къасто. Хандешан цхьаллин а, дукхазаллин а кепаш къасто.

	Хандешнаш буъззина боцу морфологически къастам (Гамийнчун барамехъ)	Терахъашца а, классан гайтамашца а хийцалуш долчу хандешнех предложенешкахъ пайдаэца хаа. Хандешнашна йуъззина йоцу морфологически анализ йан (Гамийнчун барамехъ)
--	---	---

7 КЛАСС

Йукъара масалла – 102 сахът.

Теманаш Гаморан рагI цхъана классан гурашкахъ хийца йиш йу.

Карладаккхар вовшахтохарна сахътийн магийна масалла – 6 сахът, царех дешаран шеран йуъххехъ – 3 сахът; дешаран шеран чаккхенехъ – 3 сахът.

ЖамГдаран таллам (сочиненеш, изложенеш, талламан белхаш

йукъалоцуш) вовшахтохарна а, дIабахъарна а сахътийн магийна масалла – 13 сахът.

Тематикин дакъош, теманаш	Къорта чулацам	Дешархойн гIуллакхан къорта тайпанаш
МАТТАХ ЛАБЦНА ЙУКЪАРА ХААМАШ (1 с)		
Нохчийн мотт кхуъуш болу хилам санна	Нохчийн маттах кхуъуш болчу хиламах санна кхетам. Къоман меттан, культурин, историн уьйр. Меттан кхиаран вайзаманан муьрехъ хуьлу хийцамаш	Нохчийн меттан кхуъуш болчу хиламан санна башхалонаш билгалйаха (Гамийнчун барамехъ). Къоман меттан а, культурин а, историн а уьйрах кхета (масалш дало). Меттан кхиаран вайзаманан муьрехъ хуьлчу хийцамайин бахъанех кхето
МОТТ А, КЪАМЕЛ А (3 с)		
Монолог а, цуьнан тайпанаш а. Диалог а, цуьнан тайпанаш а	Монологан тайпанаш: монолог-суртхIоттор, монолог-ойлайар, монолог-дийцар. Диалоган тайпанаш: гIуллакх дан дагадаийтар, вовшех дагабовлар, хаамах жоп дехар, хаам бар	Дахаран, Гилманан-дешаран (цу йукъахъ лингвистически а) теманашна тайп-тайпана монологаш кхолла (дешаран шарахъ). Тайп-тайпанчу диалогашкахъ дакъалаца: диалогехъ-хаамах жоп дехарехъ (хаттар хIотто а, дала а; тайп-тайпанчу репликех-дог даийтарех шен меттехъ пайдаэца; гIедузаран хаамах жоп деха); диалогехъ-хаам

		барехъ (хаамца маџне йолу текст хІотто; ойлайан а, шен дагалацам нийса кхочушбан а; тидам тІеберзо а, сацо а, къамелхочуьнца нийса къамел дан) (дешаран шарахъ)
ТЕКСТ (3 с)		
Текстан коьрта билгалонаш (карладаккхар). Ойлайар къамелан функционални-маџнин тайпа санна. Текстан хаамаш хийцар. Текстан маџнин анализ	Текст маџнин цхьааллин, дозуш хиларан, гІеххьа йуьзна хиларан лехамашца йогІуш хилар. Текстан-ойлайаран чулацам а, дІахІоттам а. Текстан хаамаш хийцар: текстан хьесап (цхьалхе, чолхе; цІеран, хаттаран, тезисан); текстан коьрта а, коьртаза а хаам. Текстан композиционни башхаллаш; микротемаш а, абзацаш а; текстехь предложенеш вовшахтосу кепаш а, гІирсаш а; меттан суртхІотторан гІирсаш	Текстан башхалонаш билгалйаха, маџнин цхьааллин, дозуш хиларан, гІеххьа йуьзна хиларан, композиционни башхаллийн лехамашца йогІуш хиларе хьаьжжина. Шен гІеххьа дуьзна барта а, йозанан а аларш кхолларехъ дикачу текстан лехамех долчу хаарех пайдаэца. СуртхІоттор кхолларехъ меттан гІирсийн гІуллакх гучудаккха. Йозанехъ текст-ойлайар ма-йарра схьайийца, цуьнан композиционни-къамелан башхаллаш а ларйеш. Текст-ойлайар кхолла. Илманан-дешаран текстан чулацаман анализ йан, цуьнан хаамаш хийца, тайп-тайпана хьесапаш хІитто. Текстан микротеманаш гучуйаха. Текст абзацашка йекъар кхочушдан. Текстехь предложенеш вовшахтосу кепаш а, гІирсаш а гучубаха. Йеллачу темина презентацин кепехъ хаам схьагайта
МЕТТАН ФУНКЦИОНАЛЬНИ ТАЙПАНАШ (3 с)		
Къамелан стилаш	Меттан функционални тайпанех кхетам: буьйцу мотт, функционални стилаш (Илманан,	Меттан функционални стилийн (Илманан, публицистикин, гІуллакхан) башхалонаш

	<p>публицистичин, гУллакхан), исбаъхъаллин литературин мотт. Публицистичин стиль: пайдаэцаран гуо, функцеш, меттан башхаллаш.</p> <p>Публицистичин стилан жанраш (интервью, йоза, репортаж). Гуллакхан стиль: пайдаэцаран гуо, функцеш, меттан башхаллаш</p>	<p>билгалйаха. Публицистичин а, гуллакхан а стилийн тексташ йовза, пайдаэцаран гуонан, коьртачу декхаран, стилийн башхаллийн, текстехь пайдаэцначу меттан гирсийн анализна те а тевжаш. Интервьюн, репортажан, йозанан жанран-стилистикин башхаллаш билгалйаха. Публицистичин стилан жанрийн тексташ (интервью, репортаж, йоза) кхолла</p>
МЕТТАН КЕП		
МОРФОЛОГИ. КЪАМЕЛАН ОБЪДАНГАЛЛА (73 с)		
<p>Морфологи меттан Илманан дакъа санна (жамI дар) (1 с)</p>	<p>Къамелан дакъойн къепе. Коьрта къамелан дакъош. Гуллакхан къамелан дакъош</p>	<p>Коьрта а, гуллакхан а къамелан дакъойн дешнаш къасто. Коьртачу къамелан дакъойн дешнийн морфологически анализ йан (Iамийнчун барамехь)</p>
<p>Хандош (18 с)</p>	<p>Хандешан 1-ра а, 2-га а спряженеш. Дешан орамехь мукъа азнаш хийцадалар. Хандешан билгала, бехкаман, лааран, тIедожоран саттамаш. Кхечуьнга довлу а, ца довлу а хандешнаш. Хандешан латтаман а, хаттаран а кепаш. Хандешнийн дошхийцаран норманаш. Хандош морфологически къастор. Хандешнашца дацаран дакъалгаш (<i>ца, ма</i>) нийсайаздар</p>	<p>Хандешан спряженеш къасто, хандешнаш спряженешца хийца. Хандешан саттамаш а, билгалчу, бехкаман, лааран, тIедожоран саттамашкахь долчу хандешнийн маIна а къасто. Кхечуьнга довлу а, ца довлу а хандешнаш къасто. Хандешан латтаман а, хаттаран а кепаш къасто. Хандешнийн нийсайаздаран норманех пайдаэца. Хандешнийн морфологически анализ йан</p>
<p>Причасти хандешан кеп санна (10 с)</p>	<p>Причастехь хандешан а, билгалдешан а билгалонаш. Предложенехь причастин</p>	<p>Причастеш шайн йукъарчу билгалонашца йовза. Дустарна бахъанаш къасто а, причастеш</p>

	<p>синтаксически гІуллакх. Карарчу, йаханчу, йогІучу хенан причастеш. Лааме а, лаамаза а причастеш. Причастин легар. Причасти морфологически къастор. Причастин карчам. Причастин карчамца йолчу предложенешкахъ сацаран хъаьркаш. Причастешца ца цхъаьна а, къаьстина а йаздар</p>	<p>хандешнашца, билгалдешнашца йуста а. Карарчу, йаханчу, йогІучу хенан причастеш къасто. Предложенин хІоттамехъ причастин карчам бовза, цуьнан дозанап, ша билгалдечу дашна хъалха, тІехъа лаьтгаш хилар къасто. Причастин карчамца йолчу предложенешкахъ сацаран хъаьркаш хІитторах кхето. Причастин карчамца йо- лу предложенеш хІитто. Причастийн морфологически анализ йан. Текстехъ причастин гІул- лакхан башхалонап билгалйаха. Лааме а, лаамаза а причастеш къасто а, къамелехъ царап пайдаэца а. Причастеш легайан</p>
<p>Деепричасти хандешан кеп санна (9 с)</p>	<p>Деепричастин йукъара грамматически маьІна. Деепричастехъ хандешан а, куцдешан а билгалонап цхъаьнайар. Карарчу, йаханчу, йогІучу хенан деепричастеш. Деепричастин карчам. Деепричастица а, деепричастин карчамца а йолчу предложенешкахъ сацаран хъаьркаш. Предложенехъ деепричастин гІуллакх. Деепричасти морфологически къастор. Деепричастешца дацаран дакъалг ца нийсайаздар</p>	<p>Деепричастеш шайн йукъарчу билгалонашца йовза. Дустарна бахъанаш къасто а, деепричастеш хандешнашца, куцдешнашца йуста а. Карарчу, йаханчу, йогІучу хенан деепричастеш кхолла. Карарчу а, йаханчу а, йогІучу а хенан деепричастеш кхолла. Предложенин хІоттамехъ деепричастин карчам бовза, цуьнан дозанап къасто. Деепричастин карчамца йолчу предложенешкахъ сацаран хъаьркаш хІитторах кхето. Деепричастин карчамца йолу предложенеш хІит- то. Деепричастешца дацаран</p>

		<p>дакьалг ца нийсайаздаран бакьонах пайдаэца.</p> <p>Деепричастийн морфологически анализ йан.</p> <p>Текстехь деепричастин гIуллакхан башхалонаш билгалйаха</p>
<p>Масдар (8 с)</p>	<p>Масдаран коьрта грамматически билгалонаш а, предложенехь цуьнан синтаксически гIуллакх а.</p> <p>Масдаран грамматически категореш: терахь, классан гайтам.</p> <p>Масдаран легар.</p> <p>Масдаран карчам.</p> <p>Масдаран карчамехь сацаран хьаьркаш.</p> <p>Масдарца ца нийсайаздар</p>	<p>Масдарш довза а, предложенешкахь масдарех нийса пайдаэца хаа.</p> <p>Масдарш, терахьашка а, классан гайтамашка а хьаьжжина, къасто.</p> <p>Масдарш легадан.</p> <p>Къамелан тайп-тайпанчу кепашка а, стилашка а хьаьжжина, дозучу къамелехь масдаран карчамех пайдаэца.</p> <p>Масдаран карчамца йолчу предложенехь нийса сацаран хьаьркаш хIитто.</p> <p>Масдарца ца нийсайаздаран бакьонах пайдаэца</p>
<p>Куцдош (11 с)</p>	<p>Куцдешнийн йукьара грамматически маьIна.</p> <p>Синтаксически функцеш, къамелехь ден гIуллакх.</p> <p>МаьIне хьаьжжина, куцдешнийн тайпанаш.</p> <p>Куцдешнийн дустаран даржаш.</p> <p>Куцдешнийн кхолладалар.</p> <p>Куцдош морфологически къастор.</p> <p>Куцдешнийн нийсайаздар: цхьаьна, дефисца, къаьстина йаздар</p>	<p>Къамелехь куцдешнаш довза а, дешнийн и къамелан дакъа хилар тIечIагIдан а.</p> <p>Куцдешнийн башхалонаш билгалйаха, маьIница уьш тайпанашка декьалуш хиларе хьаьжжина.</p> <p>Куцдешнийн, билгалдешнийн дустаран, тIехдаларан даржийн кепаш къасто а, уьш муха кхоллало, кхето а.</p> <p>Куцдешнийн цхьаьна, дефисца, къаьстина йаздар харжа.</p> <p>Куцдешнашна морфологически анализ йан.</p> <p>Къамелехь куцдашо дечу гIуллакхан башхаллаш билгалйаха. Къамелехь куцдешнех нийса</p>

		пайдаэца
Гуллакхан къамелан дакъош (1 с)	Гуллакхан къамелан дакъойх йукъара кхетам. Коьрта къамелан дакъош гуллакхан къамелан дакъойх къастор	Гуллакхан къамелан дакъойн дешна довза; коьрта къамелан дакъойх уьш къаьсташ хиларх кхето
ДештIаьхье (4 с)	ДештIаьхье гуллакхан къамелан дакъа санна. Морфологически билгалонаш, синтаксически гуллакх. МаьIне хьаьжжина, дештIаьхьенийн тайпанаш. Кхечу къамелан дакъойх кхоллайелла дештIаьхьенаш. ДештIаьхьенийн нийсайазйар	Текстехь пайдаэцна дештIаьхьенаш йовза. МаьIне хьаьжжина, дештIаьхьенийн тайпанаш къасто. Предложенешкахь кхечу къамелан дакъойх кхоллайеллачу дештIаьхьенех пайдаэца. ДештIаьхьенийн морфологически анализ йан. ДештIаьхьенаш нийсайазйаран норманаш ларйан
Хуттург (4 с)	Хуттурган гуллакхан функцеш: хуттург предложенин цъанатайпана меженаш а, чолхечу предложенин дакъош а вовшахтосу гIирс санна. Хуттургийн тайпанаш, шайн хIоттаме хьаьжжина: цхьалхе, чолхе, хIоттаман. ХIоттаман хуттургийн нийсайазйар. Хуттургийн тайпанаш, шайн маьIне хьаьжжина: цхьаьнакхетаран а, карара а. Хуттургашца вовшахтосучу цъанатайпанчу меженашца йолчу предложенешкахь сацаран хьаьркаш хIиттор. Текстан предложенеш а, дакъош а, вовшахтосучу гIирсех санна хуттургех пайдаэцар	Тайп-тайпанчу тайпанийн хуттургаш къасто. Предложенин цъанатайпана меженаш а, чолхечу предложенин дакъош а вовшахтосу гIирсаш санна пайдаэцна хуттургаш йовза, церан функционал башхалонаш билгалйаха. Цъанатайпанчу меженашна а, чолхечу предложенийн дакъошна а йукъахь хуттургийн гIоьнца дIахIоттийнчу уьйран башхалонаш билгалйаха. Предложенин цъанатайпана меженаш а, чолхечу предложенийн дакъош а вовшахтосу гIирсаш санна текстехь хуттургаша ден гуллакх гучудаккха а, царех оцу функционалкахь шен къамелехь пайдаэца. Хуттургашца (<i>а, йа</i>) йол- чу предложенешкахь сацаран хьаьркаш

		<p>Хитторан норманаш ларйан. Хуттургийн морфологически анализ йан</p>
<p>Дакьалг (4 с)</p>	<p>Дакьалг Гуллакхан кьамелан дакьа санна. Дакьалгийн тайпанаш, шайн маьне а, пайдаэцаре а хьаьжжина. Дакьалгийн нийсайаздар. Тайп-тайпанчу кьамелан дакьошца дакьалгаш дефисца а, кьаьстина а йаздар</p>	<p>Анализан буха тьехь тайп-тайпанчу тайпанийн дакьалгаш кьасто. Шен кьамелехь тайп-тайпанчу дакьалгех пайдаэца. Дакьалгашца йолчу предложенийн интонацин башхаллаш билгалйаха а, иштта предложенеш нийсачу интонацица ала а. Дакьалгаш нийсайазйаран норманаш ларйан. Дакьалгийн морфологически анализ йан</p>
<p>Айдардош (3 с)</p>	<p>Айдардашах кхетам. Кьамелехь айдардешан маьна. Айдардешнашца йолчу предложенешкахь сацаран хьаьркаш. Азтардаран дешнаш. Айдардешнаш интонацица а, сацаран хьаьркашца а кьастор</p>	<p>Предложенешкахь а, текстехь а айдардешнаш довза церан функцийн анализан буха тьехь. Маьне хьаьжжина, айдардешнаш билгалдаха. Шен кьамелехь тайп-тайпана синхаамаш гайтархьама айдардешнех пайдаэца. Азтардаран дешнийн башхаллаш а, буйцучу маттехь, исбаьхьаллин кьамелехь царех пайдаэцар а билгалдаккха. Айдардешнийн морфологически анализ йан. Предложенешкахь интонацица а, сацаран хьаьркашца а айдардешнаш кьасторан башхаллех кхето</p>

8 КЛАСС

Йукъара масалла – 102 сахът.

Теманаш Таморан рагI цхъана классан гурашкахъ хийца йиш йу.

Карладакхар вовшахтохарна сахътийн магийна масалла – 6 сахът, царах дешаран шеран йуьххьехъ – 3 сахът; дешаран шеран чаккхенехъ – 3 сахът.

ЖамIдаран таллам (сочиненеш, изложенеш, талламан белхаш

йукъалоцуш) вовшахтохарна а, дIабахъарна а сахътийн магийна масалла – 13 сахът.

Тематикин дакъош, теманаш	Коьрта чулацам	Дешархойн гIуллакхан коьрта тайпанаш
МАТТАХ ЛАЪЦНА ЙУКЪАРА ХААМАШ (1 с)		
Нохчийн мотт кавказан кхечу къаьмнийн меттанашна йукъахъ	Нохчийн мотт кавказан кхечу къаьмнийн меттанашна йукъахъ	Нохчийн маттах кавказан къаьмнийн меттанех цхъаннах санна кхетам хила, цунах лаьцна дийца хаа. Тайп-тайпанчу хьостанашкара хаам схъахаржа
МОТТ А, КЪАМЕЛ А (2 с)		
Къамелан тайпанаш. Монолог а, диалог а. Церан тайпанаш	Монолог-суртхIоттор, монолог-ойлайар, монолог-дийцар; Илманан хаамца къамел дар. Диалог	Дахарехъ биначу тидамийн, шен битамийн, Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, Илманан-кхетаме йолу, публицистикин литература йешаран буха тIехъ барта монологически аларш хIитто (дешаран шарахъ). Илманан хаамах лаьцна къамел дан. Лингвистически теманашна а йолчу диалогехъ дакъалаца (Тамийнчун барамехъ)
ТЕКСТ (3 с)		
Текст а, цуьнан коьрта билгалонаш а. Къамелан функционални-маьIнин тайпанаш. Текстан маьIнин анализ. Текстан хаамаш хийцар	Текст а, цуьнан коьрта билгалонаш а. Къамелан функционални-маьIнин тайпанийн башхаллаш (дийцар, суртхIоттор, ойлайар). Текстан хаамаш хийцар: тайп-тайпанчу хьостанашкара хаам схъахаржар; лингвистически дошамех пайдаэцар; тезисаш, конспект	Текстан анализ йан, цуьнан коьртачу билгалонашца йогIуш: темица, коьртачу ойланца, предложенийн грамматически уьйраца, маьIнин цхъааллица, гIеххъа йуьзна хиларца; текстехъ предложенеш вовшахтосу кепаш а, гIирсаш а гайта; текстан анализ йан, къамелан функционални-маьIнин тайпанан текст хиларе

		<p>хъабжжина; текстехь меттан суртхIотторан гIирсаш талла (жамI дар, дешаран шарахь). Къамелан функциональни-маIнин тайпанийн тексташ йовза; меттан а, жанрийн а функциональни тайпанийн тексташ талла; меттан тайп-тайпана анализ кхочушIарехь а, къамелехь а оцу хаарех пайдаэца. Текстан хаамаш хийца: тезисаш, конспект кхолла; тайп-тайпанчу хьостанашкара хаам схъахаржа; лингвистически дошамех пайдаэца</p>
МЕТТАН ФУНКЦИОНАЛЬНИ ТАЙПАНАШ (2 с)		
<p>Гуллакхан стиль. Гуллакхан стилан жанраш. Илманан стиль. Илманан стилан жанраш</p>	<p>Гуллакхан стиль. Пайдаэцаран гуо, функцеш, меттан башхаллаш. Гуллакхан стилан жанраш (дIахьедар, кхеторан кехат, автобиографи, характеристика). Илманан стиль. Пайдаэцаран гуо, функцеш, меттан башхаллаш. Илманан стилан жанраш (реферат, Илманан темина доклад). Текстехь меттан функциональни тайпанийн цхъабнадар, текстехь предложенеш вовшахтосу гIирсаш</p>	<p>Меттан а, жанрийн а функциональни тайпанийн текстийн анализ йан; меттан тайп-тайпана анализ кхочушIарехь а, къамелехь а оцу хаарех пайдаэца. Гуллакхан стилан а, Илманан стилан а жанрийн башхаллаш билгалIаха. Гуллакхан стилан тексташ (дIахьедар, кхеторан кехат, автобиографи, характеристика) кхолла. Илманан темина рефераташ а, докладаш а кхолла</p>
МЕТТАН КЪЕПЕ (75 с)		
СИНТАКСИС. КЪАМЕЛАН ОБЗДАНГАЛЛА. ПУНКТУАЦИ (1 с)		
<p>Синтаксис лингвистикин дакъа санна. ПунктуацIи. Сацаран хъабрийн функцеш</p>	<p>Синтаксис лингвистикин дакъа санна. Дешнийн цхъабнакхетар а, предложени а синтаксисан дакъош санна. ПунктуацIи. Сацаран хъабрийн функцеш</p>	<p>Синтаксисах лингвистикин декъах санна кхетам хилар. Дешнийн цхъабнакхетар а, предложени а синтаксисан дакъош санна довза. Сацаран хъабрийн</p>

		<p>функцеш къасто. Метган тайп-тайпана анализ кхочушйарехъ а, къамелехъ а синтаксисах а, пунктуацех а долчу хаарех пайдаэца</p>
ДЕШНИЙН ЦХЪАЪНАКХЕТАР (4 с)		
<p>Дешнийн цхъаънакхетар а, цуънан билгалонаш а. Коьртачу дешан морфологически билгалонашка хъаъжжина, дешнийн цхъаънакхетаран тайпанаш. Дешнийн цхъаънакхетарехъ карарчу уьйран кепаш</p>	<p>Дешнийн цхъаънакхетаран коьрта билгалонаш. Коьртачу дешан морфологически билгалонашка хъаъжжина, дешнийн цхъаънакхетаран тайпанаш: хандешан а, цѲеран а. Дешнийн цхъаънакхетарехъ карарчу уьйран кепаш: бартбар, урхалла, тѲетовжар. Дешнийн цхъаънакхетарийн синтаксически анализ</p>	<p>Коьртачу дешан морфологически билгалонашка хъаъжжина, дешнийн цхъаънакхетарш довза; цѲеран, хандешан; дешнийн цхъаънакхетарехъ карарчу уьйран тайпа билгалдаккха: бартбар, урхалла, тѲетовжар. Дешнийн цхъаънакхетарш хѲитторан норманех пайдаэца. Дешнийн цхъаънакхетарийн синтаксически анализ йан. Метган тайп-тайпана анализ кхочушйарехъ а, къамелехъ а синтаксисах а, пунктуацех а долчу хаарех пайдаэца</p>
ПРЕДЛОЖЕНИ (70 с)		
<p>Предложени а, цуънан коьрта билгалонаш а. Предложенийн тайпанаш (4 с)</p>	<p>Предложенин коьрта билгалонаш: маьѲнин а, интонацин а йуьзна хилар, грамматически кечйар. Предложенийн тайпанаш, аларан Іалашоне хъаъжжина, (дийцаран, хаттаран, тѲедожоран), эмоцин билгалоне хъаъжжина (айдаран, айдаран йоцу). ЦѲеран интонацин а, маьѲнин а башхаллаш. Барта а, йозанан а къамелехъ предложенеш кечйаран гѲирсаш: интонаци, маьѲнин тохар, сацаран хъаьркаш. Грамматически лардийн масалле хъаъжжина, предложенийн тайпанаш (цхьалхе, чолхе). Коьрта меженаш хиларе</p>	<p>Предложенин коьртачу билгалонийн башхалонаш билгалайаха; барта а, йозанан а къамелехъ предложенеш кечйаран гѲирсех пайдаэца; сацаран хъаьркийн функцеш къасто. Аларан Іалашоне, эмоцин билгалоне хъаъжжина, предложенеш йовза, цѲеран интонацин а, маьѲнин а башхаллаш, тѲедожоран предложенешкахъ хъадар гайтаран метган кепаш билгалайаха. Грамматически лардийн масалле хъаъжжина, предложенеш йовза. Коьрта а, коьртаза а меженаш хиларе хъаъжжина, предложенеш</p>

	<p>хъабжжина, цхъалхечу предложенийн тайпанаш (цхъанахIоттаман, шинахIоттаман). Коъртаза меженаш хиларе хъабжжина, предложенийн тайпанаш (йаържина, йаржаза). Йуъззина а, йуъззина йоцу а предложенеш. Диалоган къамелехъ йуъззина йоцу предложенеш, барта къамелехъ йуъззина йоцчу предложенин интонаци. ХIаъ, хIан-хIа дешнашца йолчу предложенийн грамматически а, пунктуационни а, интонацин а башхаллаш. Цхъалхе предложени хIотторан, инверсех пайдаэцаран норманаш</p>	<p>йовза, йуъззина, йуъззина йоцу предложенеш йовза. Къамелехъ пайдаоьцучу масаллийн анализ йан а, йуъззина йоцчу предложенин интонацин башхаллаш гучуйаха а. Диалоган къамелехъ йуъззина йоцчу предложенеш пайдаэца. Предложенешна синтаксически а, пунктуационни а анализ йан; меттан тайп-тайпана анализ кхочушйарехъ а, къамелехъ а синтаксисах а, пунктуацех а долчу хаарех пайдаэца. Дустарна бахъанаш къасто а, тайп-тайпана предложенеш йуста а. Тайп-тайпана предложенеш хIитто</p>
<p>ШинахIоттаман предложени. Предложенин коърта меженаш (грамматически лард) (11 с)</p>	<p>Подлежащи а, сказуеми а предложенин коърта меженаш санна. Подлежащиян хиларан кепаш. Сказуемин тайпанаш а (хандешан цхъалхе, хандешан хIоттаман, цIеран хIоттаман), сказуемин хиларан кепаш а. Подлежащиян, сказуеминий йуккъехъ тире</p>	<p>Подлежащиян хиларан кепаш, сказуемин тайпанаш а, сказуемин хиларан кепаш а билгалйаха. Цхъалхе предложени хIотторан норманийн анализ йан а, царах пайдаэца а, инверсех пайдаэцаран масаллийн анализ йан. Сказуемино подлежащица бартбаран норманех пайдаэца. Подлежащиян, сказуеминий йуккъехъ тире йилларан масаллийн анализ йан. Предложенешна синтаксически а, пунктуационни а анализ йан</p>
<p>Предложенин коъртаза меженаш (18 с)</p>	<p>Предложенин коъртаза меженаш, церан тайпанаш. Къастам предложенин коъртаза меже санна. Берта а, бертаза а къастамаш.</p>	<p>Предложенин коъртазчу меженин тайпанаш къасто (берта а, бертаза а къастамаш, йуххедиллар къастаман шатайпа кеп санна; нийса а, лач а</p>

	<p>Йуххедиллар къастаман шатайпа кеп санна. Кхачам предложенин коьртаза меже санна. Нийса а, лач а кхачамаш. Латтам предложенин коьртаза меже санна. Латтабийн тайпанаш (меттиган, хенан, бахъанин, Iалашонан, даран суьртан, дуьхьалара, бехкаман, бараман)</p>	<p>кхачамаш, латтабийн тайпанаш). Чолхейовлаза цхьалхе предложенеш йовза. Предложенешна синтаксически а, пунктуационни а анализ йан. Дустарна бахъанаш къасто а, тайп-тайпана предложенеш тайп-тайпанчу коьртазчу меженашца йуста а. Тайп- тайпанчу коьртазчу меженашца предложенеш хИтто</p>
<p>ЦхьанахIоттаман предложенеш. ЦхьанахIоттаман предложенийн тайпанаш (11 с)</p>	<p>ЦхьанахIоттаман предложенеш, церан грамматически билгалонаш. ЦхьанахIоттаман предложенийн тайпанаш: цIеран, билгала-йуьхьан, билгалза-йуьхьан, йукъара-йуьхьан, йуьхьза предложенеш. ЦхьанахIоттаман предложенийн а, шинахIоттаман йуьззина йоцчу предложенийн а грамматически башхаллаш. Къамелан тайп-тайпанчу стилашкахь цхьанахIоттаман предложенех пайдаэцаран башхаллаш</p>	<p>ЦхьанахIоттаман предложенеш, церан грамматически билгалонаш, коьрта меже билгалйаккхаран морфологически гIирсаш бовза. ЦхьанахIоттаман предложенийн тайпанаш къасто (цIеран предложенеш, билгала-йуьхьан предложенеш, билгалза-йуьхьан предложенеш, йукъара-йуьхьан предложенеш, йуьхьза предложенеш). ЦхьанахIоттаман предложенийн а, шинахIоттаман йуьззина йоцчу предложенийн а грамматически башхаллаш билгалйаха. Тайп-тайпана цхьанахIоттаман предложенеш хИтто. Предложенешна синтаксически а, пунктуационни а анализ йан; меттан тайп-тайпана анализ кхочушйарехь а, къамелехь а синтаксисах а, пунктуацех а долчу хаарех пайдаэца. Къамелехь цхьанахIоттаман предложенех пайдаэцаран</p>

		масаллийн анализ йан, цхъаныхИоттаман предложенех пайдаэцаран башхаллаш гучуйаха
<p>Чолхейаьлла цхъалхе предложени. Цхъанатайпанчу меженашца йолу предложенеш (6 с)</p>	<p>Предложенин цхъанатайпана меженаш, церан билгалонаш, вовшахтосу гИирсаш. Предложенин цхъанатайпанчу меженийн уьйр: хуттургаш йолу а, хуттургаш йоцу а. Интонаци, сацаран хьяьркаш. Цхъанатайпана а, цхъанатайпана боцу а къастамаш. Цхъанатайпанчу меженашца йукъара дешнаш долу предложенеш. Цхъанатайпанчу меженашца йукъара дешнаш долчу предложенешкахь сацаран хьяьркаш хИитторан норманаш. Йух-йуха йалочу а, йа хуттургашца йозучу цхъанатайпанчу меженашца йолчу предложенешкахь сацаран хьяьркаш хИитторан норманаш</p>	<p>Предложеныйн цхъанатайпанчу меженийн билгалонийн а, уьш вовшахтосучу гИирсийн а (хуттургаш йолу а, хуттургаш йоцу а уьйр) башхалонаш билгалйаха. Цхъанатайпана а, цхъанатайпана боцу а къастамаш бовза. Цхъанатайпанчу меженашца йукъара дешнаш схьякаро; тайп-тайпанчу кепара йолу цхъанатайпана меженаш цхьяьнайалорах къамелехь пайдаэцаран башхаллах кхета. Дустарна бахъанаш къасто а, цхъанатайпана а, цхъанатайпана боцу а къастамаш буста а. Цхъанатайпанчу меженашца предложенеш хИитто. Цхъанатайпанчу меженашца йукъара дошлаха. Тайп-тайпанчу кепара йолу цхъанатайпана меженаш цхьяьнайалорах къамелехь пайдаэцаран башхаллаш гучуйаха а, царах кхета а. Йух-йуха йалочу а, йа хуттургашца йозучу цхъанатайпанчу меженашца йолчу предложенешкахь сацаран хьяьркаш а, цхъанатайпанчу меженашца йукъара дош долчу предложенешкахь сацаран хьяьркаш а хИитторан норманех пайдаэца. Предложенешна синтаксически а,</p>

		пунктуационни а анализ йан
Шакъаьстинчу меженашца йолу предложнеш. Шакъаьстинчу меженийн тайпанаш (8 с)	Шакъастар. Шакъаьстинчу меженийн тайпанаш: шакъаьстина къастамаш, шакъаьстина йуххедилларш, шакъаьстина латтамаш. Латтамийн дурсаш. Бертачу а, бертазчу а къастамийн, йуххедилларийн, латтамийн, латтаман дурсийн шакъастаран норманаш	Предложенин шакъаьстинчу меженийн тайпанаш къасто, бертачу а, бертазчу а къастамийн, йуххедилларийн, латтамийн, латтаман дурсийн шакъастаран масаллийн анализ йан. Бертачу а, бертазчу а къастамийн, йуххедилларийн, латтамийн, латтаман дурсийн шакъастаран норманех пайдаэца. Дустарна бахъанаш къасто а, тайп-тайпанчу шакъаьстинчу меженашца а, латтаман дурсашца а йолу предложенеш йуста а. Тайп-тайпанчу шакъаьстинчу меженашца а, латтаман дурсашца а предложенеш хИитто. Предложенешна синтаксически а, пунктуационни а анализ йан

<p>Тедерзаршца, йукъайалочу а, йукъахИитточу а конструкцешца йолу предложенеш. Тедерзар. Йукъайало конструкцеш. ЙукъахИитто конструкцеш (6 с)</p>	<p>Тедерзар. Даържина а, даржаза а тедерзар. Йукъайало конструкцеш. МаьІне хъаьжжина, йукъайалочу конструкцийн тайпанаш: тешна хилар йа цахилар, тайп-тайпана син-хаамаш, хаам хъаьнгара бу, ойланийн роГалла а, церан уьйр а, кечйаран кепаш а гойтучу маьІнехь йукъадало дешнаш. ЙукъахИитто конструкцеш. Предложенин меженех тера доГуш долу йукъадало дешнаш, дешнийн цхъаьнакхетарш. Йукъайалочу а, йукъахИитточу а конструкцешца, тедерзаршца (даържина а, даржаза а), айдардешнашца йолу предложенеш хИитторан норманаш. Йукъайалочу а, йукъахИитточу а конструкцешца, тедерзаршца, айдардешнашца йолчу предложенешкахь сацаран хъаьркаш хИитторан норманаш. Предложенийн синтаксически а, пунктуационни а анализ</p>	<p>МаьІне хъаьжжина, йукъадалочу дешнийн тайпанаш къасто. Йукъайало а, йукъахИитто а конструкцеш къасто. Йукъайалочу а, йукъахИитточу а конструкцеш, тедерзарех, айдардешнех къамелехь пайдаэцаран башхаллаш гучуйаха, царах а, церан функцех а кхета. Предложенин меженех тера доГуш долу йукъадало дешнаш, дешнийн цхъаьнакхетарш гучудаха. Йукъайалочу а, йукъахИитточу а конструкцешца, тедерзаршца (даържинчу а, даржазчу а), айдардешнашца йолу предложенеш хИитторан норманех а пайдаэца. Тедерзарца, йукъайалочу а, йукъахИитточу а конструкцешца, айдардешнашца чолхейевлла цхъалхе предложенеш йовза. Дустарна бахъанаш къасто а, тайп-тайпанчу йукъайалочу конструкцешца йолу предложенеш йовза. Предложенешна синтаксически а, пунктуационни а анализ йан</p>
<p>Ма-дарра а, лач а къамел. Цитировани (6 с)</p>	<p>Ма-дарра а, лач а къамел. Ма-дарра а, лач а къамелаца йолчу предложенийн цхъаьнадоГург. Цитаташ. Алар йукъа цитаташ йалоран кепаш. Ма-дарра а, лач а къамелаца предложенеш хИитторан норманаш;</p>	<p>Ма-дарра а, лач а къамел довза; ма-дарра а, лач а къамелаца йолчу предложенийн цхъаьнадоГург гучудаккха. Цитаташ йало а, алар йукъа цитаташ йалоран тайп-тайпанчу кепех пайдаэца а хаа.</p>

	ма-дарра а, лач а къамелаца йолчу предложенешкахъ, цитаташ йалорехъ сацаран хъъркаш хИитторан норманаш	Ма-дарра а, лач а къамелаца предложенеш хИитторан, цитаташ йалоран норманех пайдаэца
--	--	--

9 КЛАСС

Йукъара масалла – 68 сахът.

Теманаш Iаморан раI цхъана классан гурашкахъ хийца йиш йу.

Карладаккхар вовшахтохарна сахътийн магийна масалла – 6 сахът, царехъ дешаран шеран йуьххехъ – 3 сахът; дешаран шеран чаккхенехъ – 3 сахът.

ЖамIдаран таллам (сочиненеш, изложенеш, талламан белхаш

йукъалоцуш) вовшахтохарна а, дIабахъарна а сахътийн магийна масалла – 12 сахът.

Тематикин дакъош, теманаш	Коьрта чулацам	Дешархойн гIуллакхан коьрта тайпанаш
МАТТАХ ЛАБЦНА ЙУКЪАРА КХЕТАМ (2 с)		
Нохчийн Республикехъ нохчийн матто кхочушден гIуллакх. Нохчийн мотт вайн заманан дуьненахъ. Вайн заманан нохчийн литературин меттан норманаш	Нохчийн Републикехъ нохчийн матто кхочушден гIуллакх. Нохчийн мотт вайн заманан дуьненахъ	Адаман, республикин, йукъараллин дахарехъ а нохчийн матто кхочушдечу гIуллакхах кхеташ хила. Нохчийн меттан хьал а, исбаьхьалла а гойту масалш дало. Вайн заманан нохчийн литературин меттан норманаш ларйан
МОТТ А, КЪАМЕЛ А (2 с)		
Барта а, йозанан а, монологически а, диалогически а къамел, полилог (карладаккхар). Къамелан гIуллакхан кепаш: дийцар, йоза, ладогIар, йешар	Барта а, йозанан а, монологически а, диалогически а къамел, полилог (карладаккхар). ЛадогIаран кепаш: харжаман, довзийтаран, дуьхенгара. Йешаран кепаш: Iаморан, довзийтаран, хъажаран, лехаман. Дахарехъ, книгаш йешарехъ зеделлачунна, суьрташна, иллюстрацешна, чулацаман суьртана тIе а тевжаш, теме а, тIекаренан хьелашка хъаьжжина, тайп-тайпана	Дустарна бахъанаш къасто а, къамелан барта а, йозанан а кепаш, мо- нологически а, диалогиче- чески а къамел дуста а. Тидамийн, шен битамийн, Илманан- дешаран, исбаьхьаллин, Илманан-кхетаме йолу литература йешаран буха тIехъ барта монологически аларш хИитто; Илманан хаамах лабцна къамел дан (дешаран шарахъ). Диалогически а, полилогически а къамел дарехъ дакъалаца

	<p>коммуникативни хъжам болу барта а, йозанан а аларш кхоллар (цу йукъахь сочиненеш-миниатюраш а). Йешначу йа ладоьгІначу текстан чулацам ма-барра, хоржуш, бацбина схъабийцар. Къамелан практикехь барта а, йозанан а аларш кхолларехь нохчийн литературин меттан норманаш (орфоэпически, лексически, грамматически, стилистически, орфографически, пунктуационни) ларйар. Дешаран книгица, лингвистически дошамашца, справочни литературица болх баран кепаш</p>	<p>(дешаран шарахь). Къамелан тайп-тайпанчу функционални-маьІнин тайпанийн Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, публицистикин тексташка ладоьгІаран тайп-тайпана кепаш карайерзо (дешаран шарахь). Йешаран тайп-тайпана кепаш карайерзо (дешаран шарахь). Йозанехь а, барта къамелехь а вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш ларйан. Дешаран книгица, лингвистически дошамашца, справочни литературица болх баран кепех пайдаэцар</p>
ТЕКСТ (2 с)		
<p>Текст а, цуьнан коьрта билгалонаш а (жамІдар). Къамелан функционални-маьІнин тайпанаш (жамІдар). Текстан маьІнин анализ (жамІдар). Текстан хаамаш хийцар</p>	<p>Текст а, цуьнан коьрта билгалонаш а. Текстехь къамелан тайп-тайпана функционални-маьІнин тайпанаш цхъаьнадар. Къамелан тайп-тайпанчу функционални-маьІнин тайпанех йолчу тексташкахь меттан суртхІотторан гІирсех пайдаэцаран башхаллаш. Текстан хаамаш хийцар: тайп-тайпанчу хьостанашкара хаам схъахаржар; лингвистически дошамех пайдаэцар</p>	<p>Текстан анализ йан: текстан коьрта тема а, ойла а къасто а, царакхето а; текстан коьрта тема йа ойла гойтуш йолу це харжа. Текстан къамелан функционални-маьІнин тайпа къасто. Текстехь тайпаналлин дакъош схъакаро – суртхІоттор, дийцар, ойлайар-тІечІагІдар, мах хадоран аларш. Тайп-тайпанчу жанрашкахь йолчу текстийн къастаман билгалонаш гучуйаха. Текстан буха тІехь алар кхолла: йешначуьнца йа ладоьгІначуьнца шен йолу йукъаметтиг барта а, йозанан а кепехь схъагайта. Тайп-тайпанчу хьостанашкара хаам</p>

		<p>схьахаржа, цу йукъахь лингвистически дошамашкара а, справочни литературера а, дешаран гIуллакхехь цунах пайдаэца. Къамелан тайп-тайпанчу функционални-маъIнин тайпанийн ладоьгIначу а, йешначу а текстийн чулацам ма-барра, бацбина схьабийца барта а, йозанан а кепехь (дешаран шарахь) Шен/кхечу дешархоша кхоьллина тексташ тайан, церан чулацам кхачаме балоран Iалашонца (бакъ йолу материал таллар, текстан йуьхьанцара маъIнин анализ – маъIнин цхьаалла, дозуш хилар, хаам хилар)</p>
МЕТТАН ФУНКЦИОНАЛЬНИ ТАЙПАНАШ (3 с)		
<p>Вайн заманан нохчийн меттан функционални тайпанаш. Исбаьхьаллин литературин мотт а, вайн заманан нохчийн меттан тайпанех иза къаьсташ хилар а. Илманан стиль</p>	<p>Нохчийн меттан функционални тайпанаш: буйцу мотт, функционални стилаш: Илманан (Илманан-дешаран), публицистикин, гIуллакхан; исбаьхьаллин литературин мотт (карладаккхар, жамI дар). Исбаьхьаллин литературин мотт а, вайн заманан нохчийн меттан тайпанех иза къаьсташ хилар а. Исбаьхьаллин меттан коьрта башхаллаш: васт хилар, гайтаран-исбаьхьаллин гIирсех а, ткъа иштта меттан кхечу функционални тайпанийн меттан гIирсех а шуьйра пайдаэцар. Нохчийн меттан коьрта гайтаран-исбаьхьаллин гIирсаш, къамелехь царех пайдаэцар (метафора, эпитет, дустар, гипербола,</p>	<p>Исбаьхьаллин литературин меттан къастаман башхаллаш меттан кхечу функционални тайпанашца йустарца гучуйаха а, церан башхалонаш билгалйаха а. Нохчийн меттан коьрта суртхIотторан гIирсаш (метафора, олицетворени, эпитет, гипербола, дустар, и.д.кх.) бовза а, церан башхалонаш билгалйаха а. Илманан стилан меттан къастаман башхаллаш гучуйаха меттан кхечу функционални тайпанашца а, кхечу функционални стилашца а йустарца. Илманан стилан тексташ кхолла, церан чулацаман, дIахIоттаман лехамех</p>

	олицетворени). ГПуллакхан стиль. Пайдаэцаран гуо, функцеш, къамел даран тайпаналлин хьелаш, къамелан декхарш, меттан гІирсаш. Илманан стилаш коьрта жанраш: тезисаш, конспект, реферат, рецензи	долчу хааршна те а тевжаш. Илманан-дешаран текстан чулацаман анализ йан а, цуьнан хаамащ хийцар кхочушдан а: текстехь коьрта а, коьртаза а хаам схьакъасто. Илманан-дешаран текстан чулацам таблицин, схемин кепехь схьагайта
--	---	---

МЕТТАН КЪЕПЕ

СИНТАКСИС. КЪАМЕЛАН ОБЪДАНГАЛЛА. ПУНКТУАЦИ (41 с)

Чолхе предложени (1 с)	Чолхечу предложенех кхетам (карладаккхар). Чолхечу предложенийн тайпанаш. Чолхечу предложенин дакьойн маьІнин, дІахІоттаман, интонацин цхьаалла	Чолхечу предложенин дакьошна йукъа синтаксически уьйр тосучу коьртачу гІирсийн анализ йан. Тайп-тайпанчу уьйрашца йолу чолхе предложенеш, хуттургаш йоцу а, хуттургаш йолу а (чолхе-цхьаьнакхетта, чолхе-кара) предложенеш йовза а, церан башхалонаш билгалйаха а
Чолхе- цхьаьнакхетта предложени (9 с)	Чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенех а, цуьнан хІоттамах а кхетам. Чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенин дакьош вовшахтосу гІирсаш. Предложенин дакьошна йукъахь тайп-тайпана маьІнин уьйраш йолчу чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенийн интонацин башхаллаш. Къамелехь чолхе- цхьаьнакхеттачу предложенех пайдаэцар. Чолхе-цхьаьнакхетта предложени хІотторан норманаш; чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенешкахь сацаран хьаьркаш хІитторан норманаш.	Чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенин, цуьнан хІоттаман, чолхечу предложенин дакьойн маьІнин, дІахІоттаман, интонацин цхьааллин башхалонаш билгалйа- ха. Дустарна бахьанаш къасто а, чолхе- цхьаьнакхеттачу предложенин дакьошна йукъара маьІнин йукъаметтигаш, дакьошна йукъахь тайп- тайпана маьІнин уьйраш йолчу чолхе- цхьаьнакхеттачу предложенийн интонацин башхаллаш йуста а. Къамелехь чолхе-

	<p>Чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенийн синтаксически а, пунктуационни а анализ</p>	<p>цхъаьнакхеттачу предложенех пайдаэцаран башхаллех кхета. Чолхе-цхъаьнакхетта предложени хIотторан коьрта норманаш ларйан. Чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенешна синтаксически а, пунктуационни а анализ йан. Чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенешкахь сацаран хьаьркаш хIитторан норманех пайдаэца</p>
<p>Чолхе-карара предложени (22 с)</p>	<p>Чолхе-карарчу предложенех кхетам. Предложенин коьрта а, тIетуху а дакъош. Хуттургаш а, хуттургийн дешнаш а. Карарчу хуттургийн а, хуттургийн дешнийн а башхаллаш. Чолхе-карарчу предложенийн тайпанаш, коьртачу а, тIетухучу а дакъошна йукъарчу маьIнин башхаллашка, дIахIоттаме, уьйран синтаксически гIирсашка хьаьжжина. Чолхе-карара предложенеш а, шакъаьстинчу меженашца йолу цхьалхе предложенеш а грамматически тера йогIуш хилар. Къастаман тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш. Кхачаман тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш. Латтабийн тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш. Хенан тIетухучу предложенешца</p>	<p>Чолхе-карара предложенеш йовза, предложенин коьрта а, тIетуху а дакъош, чолхе-карарчу предложенин дакъош вовшахтосу гIирсаш къасто. Карара хуттургаш, хуттургийн дешнаш довза а, церан башхалонаш билгалйаха а. Масех тIетухучуьнца йолу чолхе-карара предложенеш, къастаман, кхачаман, латтабийн (хенан, бахъанин, даран суьртан, бараман, бехкаман, Iалашонан) тIетухучу декъаца йолу чолхе-карара предложенеш йовза а, церан башхалонаш билгалйаха а. Чолхе-карара предложенеш а, шакъаьстинчу меженашца йолу цхьалхе предложенеш а грамматически тера йогIуш хиларх кхета; къамелехь йогIуш йолчу конструктор пайдаэца. Чолхе-карара</p>

	<p>йолу чолхе-карара предложенеш. Бахъанин, Іалашонан тІетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш. Бехкаман тІетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш. Даран суьртан, бараман тІетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш. Чолхе-карара предложени хІотторан норманаш. Масех тІетухучуьнца йолу чолхе-карара предложенеш. Чолхе-карарчу предложенешкахь сацаран хьаьркаш хІитторан норманаш. Чолхе-карарчу предложенийн синтаксически а, пунктуационни анализ</p>	<p>предложени хІотторан коьрта норманаш ларйан, къамелехь чолхе-карарчу предложенеш пайдаэцаран башхаллех кхета. Чолхе-карарчу предложенешна синтаксически а, пунктуационни а анализ йан. Чолхе-карара предложенеш хІитторан а, цу предложенешкахь сацаран хьаьркаш хІитторан а норманеш пайдаэца. Чолхе-карарчу предложенеш цхьалхе предложенеш йан а, цхьалхечу предложенеш чолхе предложенеш йан а, маьІна а ца хуьйцуш</p>
<p>Хуттургаш йоцу чолхе предложени (9 с)</p>	<p>Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенеш кхетам балар. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенин дакъошна йукъара маьІнин йукъаметтигаш. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенин тайпанаш. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенеш къамелехь пайдаэцар. Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш а, хуттургаш йолу чолхе предложенеш а грамматически тера йогІуш хилар. Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш дагардаран маьІница. Хуттургаш йоцчу чолхечу</p>	<p>Дустарна бахъанаш къасто а, хуттургаш йоцчу чолхечу предложенин дакъошна йукъара маьІнин йукъаметтигаш а, уьш интонацица, сацаран хьаьркашца къастор а дуста. Хуттургаш йоцу чолхе предложени хІотторан коьрта грамматически норманаш ларйан, къамелехь хуттургаш йоцчу чолхечу предложенеш пайдаэцаран башхаллех кхета. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенешна синтаксически а, пунктуационни анализ</p>

	<p>предложенехъ цЮьмалг а, цЮьмалгаца тІадам а. Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш бахъанин, кхеторан, тІедузаран маьІнашца. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенехъ шитІадам. Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш дуьхьалара, хенан, бехкаман, тІаьхьалонан маьІнашца. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенехъ тире. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенийн синтаксически а, пунктуационни анализ</p>	<p>йан. Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш а, хуттургаш йолу чолхе предложенеш а грамматически тера йогІуш хилар гучудаккха, къамелехъ йогІуш йолчу конструкцех пайдаэца. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенешкахъ сацаран хьаьркаш хІитторан норманех пайдаэца</p>
--	---	---